

Mathieu Fannee

*Atlas van
Laatmiddeleeuws Warmond*

Reconstructie van het dorp
en zijn omgeving
(1250-1574)

Historisch Genootschap Warmelda
Warmond

Eerder verschenen van deze auteur:

Plant te Waremunde, een studie over Warmond in de middeleeuwen (1100-1400)

Historisch Genootschap Warmelda, 2014

Heren van Warmond en Woude (985-1503)

Historisch Genootschap Warmelda, 2017

Warmonds toponymisch woordenboek – Middeleeuwen & Vroegmoderne tijd

Historisch Genootschap Warmelda, 2022

Atlas van Laatmiddeleeuws Warmond

Eerste druk, 2022

Tekst: © Mathieu Fannee
Uitgave: Historisch Genootschap Warmelda, Warmond
Druk: Brave New Books
Omslagontwerp: Eveline Korving – Schreef Studio

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoud

Inleiding.....	11
Afbakening	11
Indeling.....	12
Methode.....	12
Woordenschatkwesities, spelling en andere conventies	16
Bronnen.....	17
Dank	18
Verder.....	19
Overzichtskaat van de heerlijkheid Warmond.....	21
Gebruiksaanwijzing: de perceelnummers op de kaart van Warmond.....	22
Een woord over de Warmonders	23
De vroegste Warmonders	23
Eerste namen: de adel.....	23
De lagere adel.....	24
De geestelijkheid	25
De boeren.....	25
Mobiliteit	27
Omvang van de Warmondse bevolking in de middeleeuwen.....	28
Ten slotte.....	28
Inleidende observaties over grondpercelen in de late middeleeuwen	30
Hofsteden op de geest	31
Geestlanden	32
Broeklanden	34
Hofsteden in het broek.....	35
Overheidsgebouwen	36
A. Bij de grens met Oegstgeest en Sassenheim, vanaf het Poelmeer tot de Dinsdagse wetering....	37
Weilanden	37
De Vlietvennen	37
Kasteel Endepoel.....	39
Kasteelheer Claas Magnusz.....	39
Schoutenwoning.....	39
Toebehoren.....	40
Overgang naar boerenstand.....	40
De Oude Dam	42
Verdwenen boerderijen tussen Endepoel en Dirks Steenhuis.....	44
Kasteel Dirks Steenhuis, later klooster Mariënhaven	46

Kasteel Dirks Steenhuis (13 ^{de} -14 ^{de} eeuw).....	46
Archeologische vondsten bij het kasteelterrein.....	48
Overgang naar de kloosterperiode.....	49
Klooster Mariënhaven (15 ^{de} -16 ^{de} eeuw).....	49
Kloostergronden.....	52
Na de verwoesting van het klooster.....	53
De kerkbuurt.....	54
Ontstaan.....	54
De huizen van de kerkdienaren.....	54
Bijzondere huizen.....	57
Einde van de kerkbuurt.....	58
Het oudste kasteel van de heren van Warmond, later klooster Sint Ursula.....	59
De woning van Jacob van den Woude (13 ^{de} -14 ^{de} eeuw).....	59
Klooster Sint Ursula (15 ^{de} -16 ^{de} eeuw).....	61
Landerijen behorend bij het klooster.....	62
Na de verwoesting van het klooster.....	63
B. Westzijde van de Herenweg, vanaf het Warmonderhek tot de kruising met de Beatrixlaan	65
Het monnikenland.....	65
Het monnikenbos.....	66
De Hoge Wei.....	67
Exacte grenzen.....	69
Het galgenveld.....	72
Akkers in het Westeinde.....	74
Akkerbouw.....	75
Stegen door de akkers.....	75
Akkers tussen (N) het Sint Anthonishuisje en (Z) de Kerkweg.....	76
Akkers tussen (N) de Kerkweg en (Z) de Doelsteeg.....	79
Akkers tussen (N) de Doelsteeg en (Z) de Hoge Wei.....	82
Afzanding.....	89
Doelen met schutterij.....	90
Het Sint Anthonishuisje.....	92
C. Westzijde van de Mgr. Aengentlaan, vanaf de Kloosterwei tot de Dinsdagse wetering	93
De kerk en het kerkhof.....	93
Akkers tussen de Dinsdagse wetering en de dorpskerk.....	98
Late ontwikkeling van weiland naar geest?.....	99
Stegen en dreven.....	99
Akkers tussen (N) de Dinsdagse wetering en (Z) de Sint Anthonissteeg.....	101

Akkers tussen (N) de Sint Anthonissteeg en (Z) de dorpskerk	105
D. Tussen de Herenweg en de Leede, vanaf het Warmonderhek tot voorbij de Dekkersgaard.....	109
Het Warmonderhek, het oude veerhuis en de herberg.....	109
Veerdienst en herberg.....	109
Het oude en het nieuwe veerhuis	110
Visserijen in de buurt van het Warmonderhek	111
Het land ten noordoosten van het veerhuis	112
De Herenweg.....	113
Een zeer oude loop.....	113
Interlokaal karakter	114
Vroeg verhard.....	114
Zuidzijde van kasteel Oud Teylingen	116
Hofsteden in burggrafelijk leen	117
Het huis van Matthijs Simonsz. op “Jacob van der Woude werve”	118
Samenvoegingen	119
Kasteel Oud Teylingen, later Lockhorst.....	121
Toebehoren	123
De kasteelboerderij	123
Reconstructie van de middeleeuwse Jan Steenlaan	124
Zuidzijde van de Lockhorstlaan / Teylingerkade	126
Jan Steenlaan 5-7 – de hofstad van Floris Claasz. van Warmond.....	129
Jan Steenlaan 9-11 – de woning van Vechter.....	135
Jan Steenlaan 13 – de hofstad van Gerard Liclaasz.....	138
Jan Steenlaan 15-17 – “Jan Verkraeijs werff”	141
Jan Steenlaan 19 – de hofstad van Hugo ’s Papen	145
De Gemeentehaven – “Hubrechts hofstad”	148
Dorpsstraat 5 – het huis van Jan Duker	156
Dekkersgaard – het erf van Jacob Vriend.....	161
Overgang naar de dorpskern.....	165
E. & F. De dorpskern.....	169
Reconstructie van de dorpskern in 1544.....	169
Twee uitzonderingen.....	173
Samenvatting.....	174
Het (buur)gangpad: de middeleeuwse Dorpsstraat.....	175
De dammetjes	177
De laatmiddeleeuwse ‘dorpskern’ per perceel	179
Opmerkingen vooraf	179

Tussen (N) de Raadhuisdam en (Z) de Bloemistendam / Herengracht	183
Tussen (N) de Bloemistendam / Herengracht en (Z) de naamloze dammen ten noorden van de Postdam	188
Rondom de Postdam	192
Tussen (N) de naamloze dammen ten zuiden van de Postdam en (Z) de Baan / Melmansdam	196
Tussen (N) de Baan / Melmansdam en (Z) de Kaarsenmakersdam / Schippersdam	201
Tussen (N) de Kaarsenmakersdam / Schippersdam en (Z) de naamloze dammen ten zuiden daarvan ...	206
Tussen (N) de naamloze dammen ten zuiden van de Kaarsenmakersdam / Schippersdam en (Z) de Middendorplaan	210
Tussen (N) de Middendorplaan en (Z) de Schoutendam / Waagdam	214
Tussen (N) de Schoutendam / Waagdam en (Z) de Kerkdam / De Boer zijn dam	217
Tussen (N) de Kerkdam / De Boer zijn dam en (Z) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam	222
Tussen (N) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam en (Z) de Straat ter Leede	228
Tussen (N) de Straat ter Leede en (Z) de Van Miltsdam / Kerpsdam	232
Tussen (N) de Van Miltsdam / Kerpsdam en (Z) de Lange dam	239
G. Tussen de Herenweg en de Leede, vanaf de Dinsdagse wetering tot de Raadhuisdam	243
Het Gangpad / Hoge Pad en de Grote Boomgaard	243
De Korenmolenbrug over de Dinsdagse wetering	247
Woningen tussen het Huys te Warmont en de Dinsdagse wetering	248
Een priesterwoning	248
Latere bewoners	249
Het Huys te Warmont	251
Stichting	251
Militaire geschiedenis	252
De middeleeuwse poort en de Hoflaan	253
Brouwerij	254
Hofsteden tussen het Huys te Warmont en de dorpskern	256
Ten zuiden van de Hoflaan – “den ouden boemgaert”	256
Ten zuiden van de Beatrixlaan – het grote “bouhuijs” van “rijcke pier”	261
Ten zuiden van de Julianastraat – het huis van Boudewijn Foykensch.	268
Ten zuiden van de Warmundastraat – de hofstad van Jan van Foreest	274
Noordgrens van de latere dorpskern – oude scheepmakerijen	277
De oudste bewoners	277
De hofstad “daer die grote camer op staet”	277
Precieze ligging van de gepachte hofsteden	280
Het huis van Jan de kapelaan	282
H. Tussen Sassenheim en het Hemmeer, ten noorden van de Dinsdagse wetering	285
De hofstad van Simon van Gagelberg bij de korenmolen	285

De korenmolen.....	288
Akkers in het Oosteinde	290
Akkers tussen (Z) de Dinsdagse wetering en (N) de Warmonderdam	292
Akkers tussen (Z) de Warmonderdam en (N) kasteel Alkemade	295
Het Hoge Pad.....	297
Hofsteden ten zuiden van de Warmonderdam.....	298
Oosteinde 1-5 – Willem Smeders hofstad, later Huys te Waert	298
Oosteinde 7-9 – de hofstad van Margriet Streefland.....	301
Oosteinde 11 – de hofstad van Claas van Alphen	304
Oosteinde 11a – de lange strook van Matthijs Cornelisz.	307
Oosteinde 11b – “Jan Backers huse”	308
Oosteinde 13 – de hofstad van Jan van den Woude	310
De Warmonderdam en de omliggende akkers	312
Hofsteden ten noorden van de Warmonderdam	314
Wasbeeklaan 7-9 – de hofstad van Willem Jansz. en Jan Dirksz.	314
Tussen Wasbeeklaan 15 en 17 – de hofstad van Hugo Katerinenz.	316
Wasbeeklaan 21 – de hofstad bij de Steenshoorn	319
Kasteel Alkemade	322
Toebehoren	323
Einde van het middeleeuwse kasteel.....	324
Buitenplaats Oud-Alkemade (17 ^{de} -19 ^{de} eeuw).....	324
I. Tussen het noorden van de Wasbeeklaan en de Menneweg	325
Vogelkooi.....	326
J. De Hofpolder.....	327
Een mogelijk kasteelterrein.....	328
Landerijen behorend bij boerderijen op de strandwal	331
K. De Hemmeerpolder	333
Turfafgravingen	333
Vogelwater	337
L. De Klein-Hemmeerpolder	339
M. De Kooipolder	341
Vogelkooi.....	341
Boerderij Pennings – de hofstad in “Vlienesse”	343
N. De Klaas Hennepoelpolder en de Veerpolder	345
De Klaas Hennepoel.....	346
O. Het Joppe, Koudenhoorn, Broekpolder en Tegnagel	347
Waardeiland	347

Bewoning in de polder?.....	348
De scheepmakerij van Hendrik Foykensz.....	350
Een molen midden in de polder	351
P. De noordelijke helft van de Zwanburgerpolder.....	353
Visserij	353
Scheepsbouw	353
De verdwenen werf van Herman Jansz.....	354
De boerderij van Gerard Jansz. van Zijl	356
Ontstaan van de huidige boerderij “De Eenzaamheid”	357
Q. De Lakerpolder	359
Vlasteelt.....	359
Landafslag.....	360
R. De Tuinder- en Kogjespolder.....	361
Landafslag.....	364
Kloosterland	364
S. Vogelskamp.....	367
T. Faljeril	369
U. De Boterhuispolder	371
Noordzijde	371
De Boerderij van Claas Mouwerijnsz.....	371
Westzijde	374
Het stamgoed van de Dukers	374
Het Boterhuis of Tingnagel.....	376
De woning van Claas Renger	377
Zuidzijde	378
Oude bewoning	378
De Weeswoning	379
Oostzijde.....	381
Verdwenen boerderij op de Watertuin.....	381
V. De Zweilandpolder	383
Noordoostzijde	383
Middenstuk	385
Zuidzijde	387
De boerderij op het Zijpland.....	387
W. Ten noorden van Zevenhuizen.....	389
De boerderij van Jan Mouwerijnsz. en de waag.....	389
De waag.....	390

Hoe oud was de boerderij van Jan Mouwerijnsz.?	390
De Vinkenhoorn	392
Bijlage I: Aanvullingen op de interpretatie van de leenrepertoria	395
Bijlage II: Hofsteden van de heer van Warmond in de 15de en 16de eeuw	399
Reconstructie van de 15 ^{de} -eeuwse situatie	399
Pachters aan het begin van de 16 ^{de} eeuw	409
Pachtbedragen in de 16 ^{de} eeuw	411
Bijlage III: Overblijfselen van hofsteden in pacht van de heer van Warmond in de 19de eeuw	413
Bijlage IV: Samenvattend overzicht van de burggrafelijke lenen	415
Bijlage V: Twee lijsten 14de-eeuwse Warmonders	421
Bijlage VI: Hofsteden in pacht van de heer van Lockhorst	425
Bijlage VII: Hofsteden in pacht van klooster Sint Ursula	427
Bijlage VIII: Hofsteden in pacht van de heren en vrouwen van Voorne	430
Afkortingen	437
Maten	437
Literatuur	438

Inleiding

Waarom deze reconstructie van het middeleeuwse dorp Warmond? In de eerste plaats natuurlijk omdat ik grote nieuwsgierigheid voel naar de oude geschiedenis van mijn woonplaats. Maar vooral: ik voel de onbedwingbare behoefte om geschiedenis aan de grond te verbinden. Als ik bijvoorbeeld lees dat rond 1460 de schout van Warmond werd doodgeslagen, wil ik niet alleen weten waaróm maar ook wáár dat plaatsvond. Ik wil de exacte plek kennen. Anders blijft geschiedenis een soort geestverschijning, iets wat in de lucht zweeft, en wat we niet kunnen verbinden met de wereld waarin we leven. Dat vind ik heel onbevredigend! Ik wil langs de plek des onheils kunnen lopen en steeds kunnen bedenken: hier was het! Geschiedenis als pelgrimstocht.

Laat ik u geruststellen: voor deze fascinatie is wat mij betreft geen enkele moord nodig. De vermeldingen uit 1373 van “*Hubrechts hofstad*” – het huis van een Warmondse edelman – en ook van een daarbij behorend stuk land gelegen bij een zekere ‘afgebrande stal’, zijn zaken die mijn hart net zo hard doen kloppen. De 14de-eeuwse Warmonders kenden dit huis en dat land, want dat was hun vertrouwde, tastbare wereld, net zo echt als het dorp dat wij allen nu uit het raam kunnen zien. Toch is dit allemaal weg en weet in Warmond al eeuwen niemand meer waar “*Hubrechts hofstad*” en de afgebrande stal gestaan hebben. Zouden wij dat terug kunnen vinden?

Een antwoord geven op dit soort vragen is het hoofddoel van dit werk. Gepoogd is om aan de hand van zoveel mogelijk bronnen het laatmiddeleeuwse dorp Warmond – het liefst per perceel – te reconstrueren. Na twee jaar noeste arbeid (2020-2022) is de reconstructie zo ver gevorderd, dat de tijd rijp is voor een eerste publicatie.

Deze reconstructie is – dat moet ik bij voorbaat toegeven – wat asymmetrisch. Voor een deel komt dat door persoonlijke voorkeuren, waardoor het ene onderwerp beter is uitgewerkt dan het andere. Maar een op z'n minst even belangrijke oorzaak van asymmetrie wordt gevormd door de bewaard gebleven bronnen. Soms vertellen de bronnen over het ene stuk land namelijk heel veel, maar over een ander stuk land helaas helemaal niets. Bijvoorbeeld omdat de documenten die daarover gingen verloren zijn gegaan, of omdat ik die niet heb kunnen vinden.

Afbakening

Zoals reeds aangegeven pogen we hier het dorp te reconstrueren in de late middeleeuwen, althans vanaf de 13de eeuw, omdat oudere geschreven bronnen veelal ontbreken. Als einddatum voor de Warmondse middeleeuwen hanteren we het beleg van Leiden (1573-1574). Het hoofdbestanddeel van het middeleeuwse dorp – het kasteel van de heer van Warmond, de dorpskerk, de twee kloosters, sommige adellijke huizen, en ook heel wat boerderijen – gingen toen in vlammen op.¹ Veel hiervan is nooit herbouwd of anders slechts ten dele, kortom: dit was het einde van het middeleeuwse dorp. We zullen de bewoningsgeschiedenis van de meeste percelen daarom tot die tijd behandelen, al hebben we – wederom uit nieuwsgierigheid – in sommige gevallen ook gegevens betreffende de periode daarná verzameld en beschreven.

In ruimtelijke zin richt deze atlas zich vooral op *bewoond* Warmond: vooral de dorpskern, de kerkbuurt, de kastelen, de kloosters en de boerenerven komen aan bod. Het *onbewoonde* deel van de heerlijkheid, wat heden vaak het buitengebied wordt genoemd, krijgt hier minder aandacht. Gelukkig wordt dit buitengebied in het ‘*Warmonds toponymisch woordenboek*’ via de veldnamen toch in ruime mate beschreven.

¹ Zie o.a. V.d. Tuijn, *Verbaal van Jeronimus van Borre*; V. Kessel & V.d. Plas, *Kohier van de 100^e penning van 1579*.

Indeling

Dit boekwerk beschrijft Warmond per gebied: de dorpskern, de omgeving van het Huys te Warmont, enz., ondergebracht in afzonderlijke hoofdstukken, die we secties (**A t/m W**) noemen. Een overzicht hiervan wordt gegeven in het volgende hoofdstuk: **Overzichtskaart van de heerlijkheid Warmond**.

De hier onderscheiden gebieden zijn niet zomaar gekozen: we volgen hier de indeling van het territorium van de voormalige hoge heerlijkheid Warmond, zoals gehanteerd in de legger bij de pre-kadastrale kaart van J. Dou uit 1667-1669. Deze indeling wordt in hedendaags historisch onderzoek naar Warmond zéér veel gebruikt en heeft daarbij – voor zover bekend – geen methodologische problemen opgeleverd.

Vermeld moet worden, dat genoemde 17de-eeuwse kaart van J. Dou zich vrij eenvoudig in verband laat brengen met moderner kaartmateriaal, zoals de 19de-eeuwse kadastrale kaarten, aangezien heel wat percelen sinds de 17de eeuw nagenoeg ongewijzigd zijn gebleven, of anders – ondanks opsplitsingen of samenvoegingen – nog goed herkenbaar zijn.

Methode

Een paar woorden over mijn werkwijze zijn hier op hun plaats, als verantwoording voor kritische lezers, en hopelijk ook als hulpmiddel voor anderen die hetzelfde werk voor hun eigen woonplaats willen verrichten.

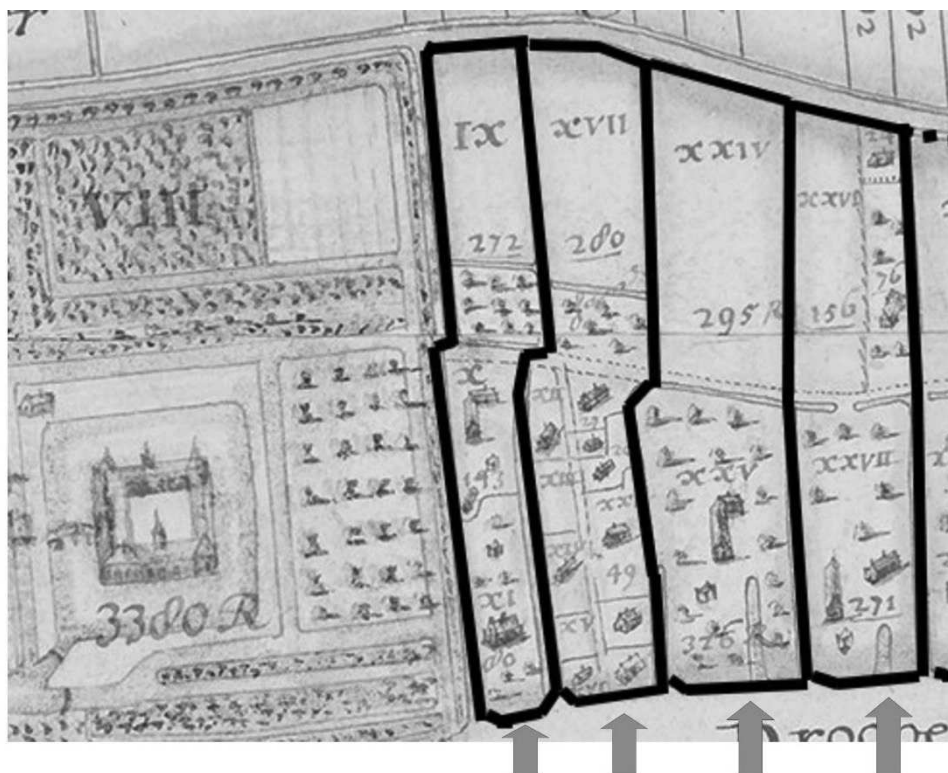
Zeer belangrijke elementen voor deze dorpsreconstructie zijn de reeds genoemde kaart van J. Dou uit 1667-1669, en de morgenboeken (grondregisters t.b.v. de inning van 'morgengeld') uit de periode 1544-1600. Laten we daarmee beginnen.

De kaart van J. Dou is natuurlijk van groot belang, omdat deze de ruimtelijke situatie laat zien betrekkelijk kort na de middeleeuwen.² Zoals gezegd is de kaart 17de-eeuws, en een iets oudere kaart zou als toegang tot de middeleeuwen wel handiger zijn geweest. Gelukkig kunnen we de kaart met relatief weinig inspanning omtoveren tot een 16de-eeuwse kaart. Daartoe gebruiken we de morgenboeken: deze grondregisters zijn namelijk samengesteld op looproute, wat ongetwijfeld handig was voor de belastinggaarders, maar ook voor ons, omdat we – vertrekkend vanuit een herkenbaar punt in de ruimte (bijvoorbeeld een kasteel, een weg of een waterloop) – zo'n looproute eenvoudig op de kaart kunnen volgen. We zullen in **secties D, E & F, G en H** zien dat de perceeloppervlaktes die het morgenboek uit 1544 vermeldt, op de kaart uit 1667-1669 terug zijn te vinden.³ Daardoor is elk perceel uit 1544 op de 17de-eeuwse kaart herkenbaar.

Een eerste lering hiervan is natuurlijk dat heel wat percelen tussen 1544 en 1667 – in omtrek althans – nauwelijks veranderd zijn. Daarnaast is het resultaat van deze oefening, dat we op elk perceel van de 17de-eeuwse kaart de namen van de eigenaren uit 1544 kunnen schrijven.

² Een 17de-eeuwse kaart is niet per se nodig. Wie de kaart van J. Dou uit 1667 vergelijkt met de 19de-eeuwse kadastrale kaarten van Warmond, zal ontdekken dat de meeste percelen geheel niet veranderden. In heel wat plaatsen zal een 19de-eeuwse kadastrale kaart dus bruikbaar zijn. Maar helaas niet altijd: in Voorschoten bijvoorbeeld, blijken de landerijen vóór de kadastrale tijd door de aanleg van buitenplaatsen zo grondig herverkaveld te zijn, dat men daar graag over een 17de-eeuwse kaart had willen beschikken, zoals onderzoeker Piet van der Plas mij toevertrouwde.

³ Dat geldt vooral voor de hofsteden (de bewoonde percelen), maar voor de perceeltjes op de geestgronden helaas minder.

Zuidelijk gedeelte van de huidige Jan Steenlaan	Percelen D9-11	Percelen D12-23	Percelen D24-25	Percelen D26-29
Oppervlakte in het morgenboek uit 1544	494 roeden	598 roeden	637 roeden	496 roeden
Oppervlakte op de kaart van J. Dou uit 1667-1669	495 roeden	558 roeden	621 roeden	527 roeden

Dan komen de leen- of pachtregisters in beeld. In zulke registers werden de namen geregistreerd van personen die een stuk land in bezit hadden, maar dan niet slechts op één tijdstip, maar gedurende een lange periode (oplopend van een paar jaar tot soms wel een paar eeuwen). Om te weten waar een stuk land precies lag, zoeken we in het leen- of pachtregister de naam van degene die het land in 1544 in bezit had. Deze naam zoeken we vervolgens op in het morgenboek. Als het perceel met die naam gevonden is,⁴ weten we direct waar het lag, want alle percelen uit het morgenboek zijn op de kaart van J. Dou herkenbaar, zoals we boven zagen.

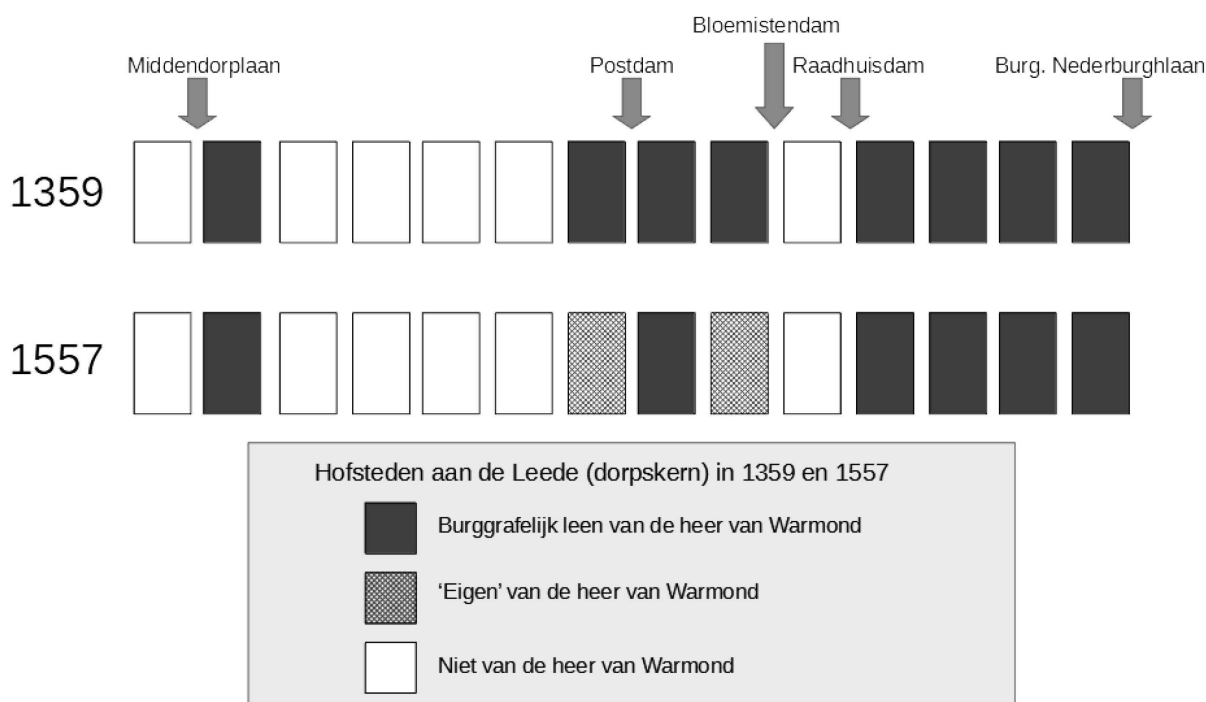
Dan voltrekt zich de magie: omdat het leen- of pachtregister de perceelbezitters noemt over een langere periode, weten we in één klap ook wie het geïdentificeerde perceel op de kaart allemaal in bezit hebben gehad, zo ver als het register teruggaat!

In dit werk passen we genoemde strategie regelmatig toe, met name met de leenregisters van de burggraaf van Leiden en van de heer van Warmond, en ook met de pachtregisters van klooster Sint Ursula en van abdij Leeuwenhorst. Een onverwachte, maar zeer welkome uitkomst van deze oefening, is het licht dat het werpt op de manier waarop genoemde registers zijn opgebouwd. Zo zijn bijvoorbeeld van de burggrafelijke lenen lijsten gemaakt op verschillende tijdstippen (o.a. in 1359, 1504, 1519, 1528 en 1557). Doordat de percelen uit de lijst uit 1557 aan de hand van het morgenboek uit 1544 in de ruimte kunnen worden geplaatst, kunnen we nagaan of genoemde lijst een ordening vertoont. Die blijkt er inderdaad te zijn: alle daarin genoemde percelen worden er in

⁴ Uiteraard betrekken we daar meer gegevens bij, zoals de perceelomschrijving en de namen van de burens.

geografische volgorde opgesomd. De oudere lijsten uit 1504, 1519 en 1528 vertonen exact dezelfde structuur als de lijst uit 1557,⁵ en dus duidelijk dezelfde geografische ordening.⁶

Ten opzichte van de 16de-eeuwse lijsten, is de lijst uit 1359 moeilijker te interpreteren. Door een gapend gat van anderhalve eeuw tussen deze lijst en de eerstvolgende uit 1504,⁷ missen we sowieso al direct de aansluiting tussen de twee. Daarnaast is het zo dat de structuur van de lijst uit 1359 afwijkt van de latere lijsten. En alsof het niet al moeilijk genoeg was, wordt in de lijst uit 1359 bovendien een groter aantal percelen genoemd dan in de latere lijsten. Toch is dit schijnbaar complexe raadsel wel op te lossen. Net als de 16de-eeuwse lijsten blijkt de lijst uit 1359 geografisch geordend, zij het in omgekeerde volgorde. Cruciaal voor het trekken van deze conclusie is de aanwezigheid van *clusters*: de hofsteden die de heer van Warmond in 1359 van de burggraaf van Leiden in leen hield, zaten vaak in kleine groepjes bij elkaar. Buiten de gebruikelijke belendingen zijn deze groepen ook van elkaar te onderscheiden doordat het aantal bij elkaar gelegen hofsteden steeds verschilt. Het ene cluster telde twee hofsteden naast elkaar, het andere cluster vier, enz. In de 16de eeuw vinden we deze clusters keurig terug, nog altijd in handen van de heer van Warmond. Het enige verschil tussen de 14de en de 16de eeuw is dat enkele van deze hofsteden ondertussen ‘ten eigen’ waren gegeven en dus geen lenen meer waren. Uiteraard verklaart dit, waarom het aantal percelen in de 16de-eeuwse burggrafelijke lijsten kleiner is dan in de lijst uit 1359. Bij het opstellen van een lijst met burggrafelijke lenen werden immers alleen percelen vermeld die op dat moment nog lenen waren. Wat eerder ‘ten eigen’ was gegeven, werd er niet meer in genoemd.

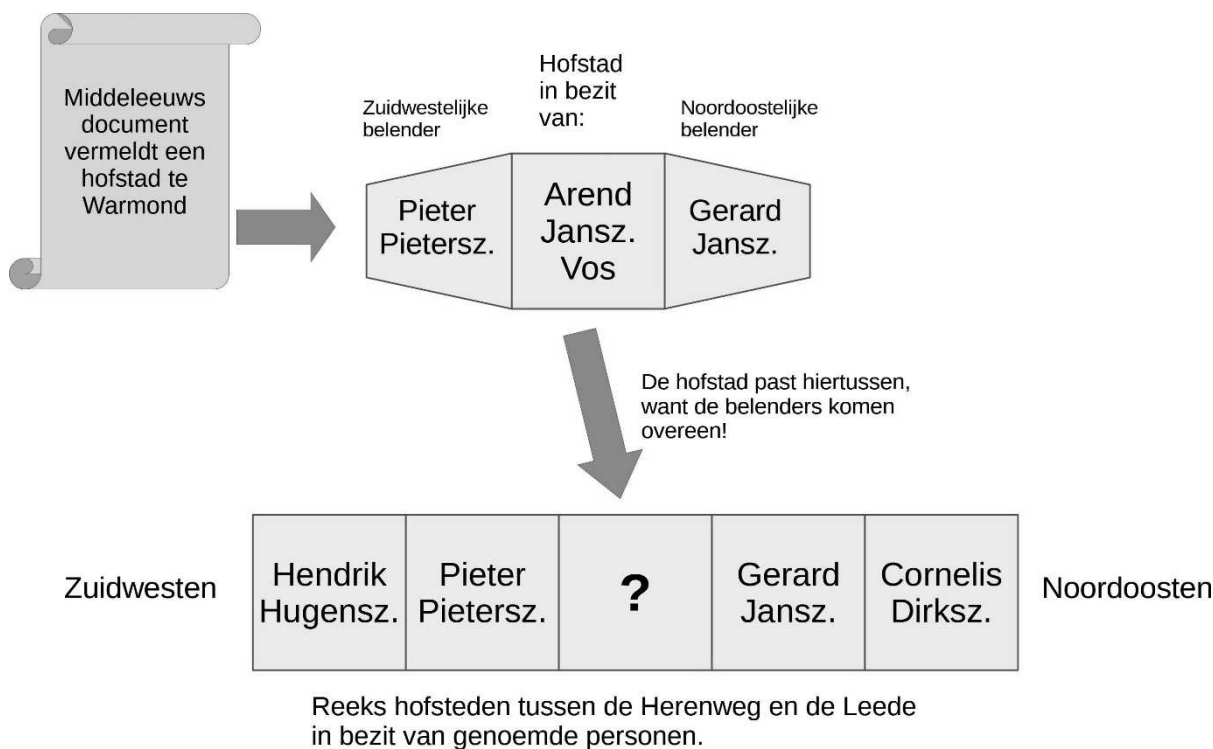
Dankzij de hierboven beschreven strategieën kunnen wij al een basiskaart van Warmond in de middeleeuwen tekenen, waarin allerlei percelen voorzien zijn van de namen van hun pachters of eigenaren. Maar daartussen zitten heel veel gaten, die we via een andere weg moeten proberen in te

⁵ Dezelfde percelen worden (dankzij de omschrijving ervan) herkenbaar steeds in dezelfde volgorde opgesomd. Alleen de namen van de pachters veranderen door de tijd, zoals te verwachten valt.

⁶ In de 16de-eeuwse rekeningen van de heren van Warmond is eveneens sprake van een redelijk zuivere geografische ordening. Helaas geldt dat niet voor de 15de-eeuwse rekeningen (zie **Bijlage II: Hofsteden van de heer van Warmond in de 15de en 16de eeuw**).

⁷ Hoewel de heren van Warmond ook in de tussentijd – namelijk in 1396, 1418 en 1444 – door de burggraven bevestigd zijn in hun burggrafelijke lenen te Warmond, werd in genoemde jaren helaas géén gedetailleerde lijst opgemaakt van de goederen (ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 652, 655, 656).

vullen. Een manier om dat voor elkaar te krijgen is het verzamelen van zoveel mogelijk documenten betreffende Warmond in de middeleeuwen, en alles wat daarin over huis- en landbezit vermeld wordt, systematisch te registreren.⁸ Met name belendingen zijn belangrijk. Omdat middeleeuwers geen adressen noch kadastrale percelen kenden, werd de locatie van een huis of stuk land (in verkoopaktes e.d.) aangegeven aan de hand van belendingen: meestal noemde men gewoon de directe burenen in de vier windrichtingen. Nu kan zo'n belender overeenkomen met iemand, van wie de naam reeds op een perceel van onze kaart-in-woording vermeld staat. Dan is de ligging van het huis of stuk land, waarvan genoemde persoon een belender was, mogelijk gevonden. Ik schrijf doelbewust 'mogelijk'. Immers: in de beginfase van het gepuzzel met belendingen, weet men te weinig om landerijen enkel op basis van belendingen trefzeker te lokaliseren. Bijvoorbeeld omdat mensen nu eenmaal op meerdere plekken land bezaten: belendingen zijn dan niet zo eenduidig. Maar naarmate men in het gepuzzel vordert, en men – dankzij het systematisch registreren van gegevens over landerijen – niet alleen méér weet, maar ook met meer zékerheid, wordt duidelijk dat sommige puzzelstukken aanvankelijk verkeerd zijn gelegd en elders gelegd moeten worden. Deze fase van het onderzoek wordt dus gekenmerkt door herhaalde herzieningen, totdat een oplossing gevonden is, waarbij alle belendingen keurig kloppen.

Een fascinerend aspect van dit type onderzoek, is dat problemen die in een vroege fase haast per definitie onoplosbaar lijken, in een latere fase alsnog een oplossing kunnen vinden. Zo beschikken we over een laat-14de-eeuwse lijst hofsteden, die de heren en vrouwen van Voorne in Warmond bezaten en aan derden verpachtten. Helaas worden daarbij géén belendingen genoemd, en betreft het in de meeste gevallen bovendien pachten – dus géén erfpachten – zodat zelfs via de genealogische weg geen link te leggen valt met latere gegevens betreffende dezelfde hofsteden. Het leek er dus lange tijd op, dat de ligging van de hofsteden van Voorne te Warmond voor altijd een onoplosbaar raadsel

⁸ In aanloop naar het schrijven van deze studie heeft de auteur tijdens een maandenlang durende speurtocht in oude bronnen (vermeld in voetnoten én literatuuropgave) een repertorium opgebouwd waarin alle aangetroffen middeleeuwse Warmonders (ca. 1250 individuen) zijn opgenomen (per eeuw en alfabetisch gerangschikt), met een opgave van alle vermeldingen van hun huis-/grondbezit, en – wanneer beschikbaar – genealogische informatie. Dat is nodig: alle beschikbare informatie bij elkaar hebben, helpt om de informatie correct te duiden.

zou blijven.

Nadat maanden onderzoek conform eerdergenoemde strategieën het mogelijk had gemaakt om van zoveel mogelijk percelen de 14de-eeuwse pachter en/of eigenaar te bepalen, kwam de oplossing echter als vanzelf. Op onze kaart-in-woording bleven namelijk een aantal hofsteden over, waarvan de eigenaren onbekend gebleven waren. Tegelijkertijd viel het op, dat dit aantal mysterieuze hofsteden overeenkwam met het aantal Voornse hofsteden, waarvan de ligging niet kon worden bepaald. De oplossing voor wat gedoemd leek voor altijd een raadsel te blijven, kwam hierdoor daadwerkelijk op een presenteerblad!

De hoofdlijnen zijn geschetst. Men zal in de verschillende hoofdstukken van dit werk kunnen lezen, hoe ik per perceel heb kunnen achterhalen wie daar allemaal woonden (en soms ook wat voor gebouwen op die percelen stonden). In sommige gevallen was de bewijslast alleen via een ingewikkelde omweg te leveren. Om de tekst enigszins leesbaar te houden, heb ik de meer ingewikkelde bewijslast soms apart opgenomen in bijlagen. Deze zijn achterin dit werk te vinden. Waar nodig, wordt er in de voetnoten naar verwezen.

Woordenschatkwesities, spelling en andere conventies

De door mij gebezigde terminologie kan onderwerp worden van kritiek of discussie. Betreffende het buitengebied – het laaggelegen grasland ten oosten van het dorp – heb ik het bijvoorbeeld wel eens over ‘polders’. Uiteraard zijn de huidige polders pas in de 17de eeuw ontstaan. Toch is het verschijnsel ‘polder’ veel ouder. Het betreft dan land dat in de late middeleeuwen ontwaterd is door het graven van sloten, het uitdiepen van veenkreeken, en soms ook door het opwerpen van lage dijkjes. Men spreekt dan van ‘middeleeuwse polders’. Als ik in deze studie spreek over de Zwanburgerpolder of de Zweilandpolder e.d., bedoel ik dan ook altijd de laatmiddeleeuwse voorganger daarvan.

Een ander punt is het begrip ‘edelman’. In de tekst noem ik bepaalde mensen namelijk ‘edelen’. Voor heel wat 13de- of 14de-eeuwse Warmonders die ik als zodanig bestempel, is dat een prima omschrijving. Als directe afstammelingen van lokale kasteelheren, in bezit van allerlei leengoederen, waren zij ongetwijfeld in staat om nog naar hun stand te leven. Hun vaak welgestelde maar toch niet meer zo ridderlijke afstammelingen uit de 16de eeuw noem ik nog altijd – maar feitelijk oneigenlijk – ‘(lage) edelen’. Beter kunnen we sommige van hen ‘lieden van adellijke afkomst’ noemen. Voor anderen was het stempel ‘edelen’ in de 16de eeuw echter misschien nog wel geschikt, maar dat is niet altijd even gemakkelijk te bepalen. Gemakshalve heb ik hen allen ‘edelen’ genoemd.

De spelling van oude namen vormt ook een punt van aandacht. Als ik een naam vermeld zoals ik het in de geschreven bronnen heb aangetroffen, zet ik die meestal cursief tussen dubbele aanhalingstekens (het betreft dan immers een aanhaling). Dat doe ik met veldnamen met regelmaat. Voor persoonsnamen heb ik echter een andere keuze gemaakt. Namen, en zeker persoonsnamen, werden in de middeleeuwen op zeer uiteenlopende manieren geschreven. Zo wordt een vrouw in de ene bron “*Aleid*” genoemd, in een andere bron “*Adelheid*”, en in weer een andere bron kortweg “*Altje*”. Het mag duidelijk zijn, dat de uiteenlopende schrijfwijzen de herkenbaarheid van personen niet ten goede komt. In zo’n onderzoek als dit, waarin (vanwege de enorme hoeveelheid te verwerken gegevens) het verkrijgen van overzicht zo belangrijk is, is het van belang dat personen zo herkenbaar mogelijk zijn. Daarom heb ik ervoor gekozen de spelling van persoonsnamen te normaliseren. De hier toegepaste normalisering komt er meestal op neer dat de verschillende schrijfwijzen tot één herkenbare variant herschreven zijn. Allen die in de bronnen bijvoorbeeld “*Aert*”, “*Arnt*” of “*Arnout*” heten, heten hier **Arend**. Bij vrouwen idem dito: “*Fye*” of “*Sophie*” heten hier allen **Sofia**, en “*Trijntje*” of “*Catharina*” heten eenvoudig **Katrien**.

Met dezelfde zorg om zaken eenvoudiger en daardoor ook meer leesbaar te maken, heb ik sommige namen, die pas ná de middeleeuwen voor het eerst in gebruik raakten, toch ook gebruikt voor de periode daarvoor. Zo was de bewoner van kasteel Oud Teylingen (Norremeerstraat) in de 16de eeuw de **heer van Lockhorst**, wiens geslachtsnaam nadien ook op het kasteel overging. Voor dat de

Lockhorsten het kasteel en alle erbij behorende landerijen bemachtigden, behoorden de kasteelheren tot verschillende families: Van Teylingen, Foyken, Van Poelgeest, Van der Does. In de verschillende secties van dit werk worden deze kasteelheren herhaaldelijk genoemd als eigenaren van allerlei percelen, maar ik heb hen meestal bewust niet bij naam genoemd. De wisselende namen zaaien immers alleen verwarring, terwijl zij steeds voor één en dezelfde 'entiteit' staan: de kasteelheren van Oud Teylingen, later Lockhorst geheten. Ik noem hen dus steeds, zelfs al in de 13de eeuw – heel oneigenlijk – de heren van Lockhorst.⁹

In dezelfde geest heb ik de verschillende **Jacobs van den Woude** (traditioneel genummerd van XI t/m XVII) als percee-eigenaren vaak liever **heer van Warmond** genoemd, maar hierin ben ik minder strikt geweest. Ik vraag mijn lezer om mij mijn kleine inconsequenties te vergeven.

Om locaties aan te geven, noem ik steeds perceelnummers op de kaart van J. Dou (zie hierover de volgende sectie **Overzichtskaart van de heerlijkheid Warmond**). Om tegelijkertijd ook duidelijk te maken waar een stuk grond in het huidige Warmond lag, noem ik ook vaak hedendaagse straatnamen e.d. Helaas is het zo, dat bepaalde straten tegenwoordig géén eigen naam hebben, of heten zoals een andere, aangrenzende straat. Dat is verwarrend en daarom heb ik sommige straten in dit werk hun historische naam teruggegeven.

Zo heet het dammetje tegenover de Kerkdam tegenwoordig 'Dorpsstraat', terwijl het géén Dorpsstraat is maar een straatje dat op de Dorpsstraat uitkomt. Deze dam heet in deze studie, zoals in de 17de eeuw: **De Boer zijn dam**.

Het dammetje tegenover de Middendorplaan heet tegenwoordig officieel ook 'Dorpsstraat'. Deze straat én de Middendorplaan noem ik hier als geheel: **Middendorplaan**.

Ook het inmiddels doodlopende dammetje tegenover de Waagdam staat officieel te boek als 'Dorpsstraat'. Deze geef ik zijn 19de-eeuwse naam terug: **De Schoutendam**.

Ten slotte heet het dammetje ten zuiden van de Kerpsdam eveneens 'Dorpsstraat'. Deze heet hier net als in de 17de eeuw: **De Lange dam**.

Ten slotte. Het gaat er in deze studie vooral om, dat we personen met de grond verbinden, als eigenaren of liever zelfs als bewoners. Dat heb ik steeds zo gedegen mogelijk gedaan. Maar in zo'n onderzoek als dit is niet alles even waterdicht te bewijzen, bijvoorbeeld omdat de beschikbare bronnen in sommige gevallen te schaars of niet helder genoeg zijn. Twijfelgevallen heb ik eerlijkheidshalve voorzien van een vraagteken: (?).

Bronnen

Dit werk is voorzien van een uitgebreid notenapparaat, waarin zowel de primaire als secundaire bronnen worden genoemd, waarop de bevindingen zijn gebaseerd. Interne verwijzingen – d.w.z. verwijzingen naar hoofdstukken binnen dit boekwerk – staan **dikgedrukt**.

Maar de meeste bronvermeldingen betreffen boeken of documenten bij archiefdiensten. Voor deze bronvermeldingen bedien ik me veelal van afkortingen: deze worden toegelicht in de Sectie **Afkortingen**. Bij verwijzingen naar primaire bronnen noem ik zaken als archief-, inventaris- en folionummers, wat in principe genoeg moet zijn om een bron terug te vinden. Wel is me gebleken dat sommige archieven tussentijds hernummerd zijn. Daardoor zijn de inventarisnummers die ik overnam uit het zeer waardevolle transcriptiewerk van A. de Hamer, niet meer actueel en dienen te worden opgevat als 'oude inventarisnummers'. Gelukkig zijn betreffende documenten in de inventaris van het Huys te Warmont redelijk eenvoudig terug te vinden.

⁹ Ik had de 'heren van Lockhorst' uiteraard ook 'heren van Oud Teylingen' kunnen noemen, maar aangezien we in Warmond twee kastelen Teylingen hebben (Dirks Steenhuis en Lockhorst) leek dat toch geen verstandige keuze.

Dank

Uiteraard is deze studie slechts mogelijk geworden, dankzij de erfenis van degenen die mij zijn voorgegaan, en mijn werk op allerlei manieren hebben gevoed. Naast de verschillende auteurs genoemd in het literatuuroverzicht wil ik hier in het bijzonder bedanken:

De gezellige mannen van de studiezaal van Erfgoed Leiden en Omstreken: **Piet de Baar, Jan van Egmond, Hans Endhoven, Rudolph Ladan, Emiel van der Hoeven, Mauring Roest** en archivaris **Joris van Maanen**. Bij hen hoort natuurlijk ook archivaris en Warmelda-onderzoeker **André van Noort**. Al lange tijd is André degene die de Warmondse geschiedschrijving stimuleert en inspireert. Ik dank hem dat hij het manuscript heeft willen lezen en becommentariëren.

Ik dank ook **Anja Schrage**, die – het is traditie geworden – steeds met onmisbare publicaties komt aanzetten. Ooit wist Anja het werk van Ria Hogervorst over het dodenboek van het Warmondse klooster Mariënhaven veilig te stellen. Later schoof zij dat onder mijn neus: wat heb ik hier veel aan gehad!

Zeer nadrukkelijk dank ik oud-Warmonder **Richard van Leeuwen**, die het manuscript van deze atlas – en ook dat van het hierbij behorende toponymisch woordenboek – volledig heeft willen lezen, en mij talloze bijzonder nuttige opmerkingen heeft doen toekomen. Dankzij zijn scherpzinnigheid is de inhoud alleen maar betrouwbaarder geworden. Ik ben hem zeer dankbaar!

Ik dank **Ineke Jansen-Jonker, Lyda Boer** en **Peter Paul Padberg** die al zo lang en zo toegewijd voor het archief van Warmelda zorgen. In de door hen veiliggestelde kaartenbakken van A.G. van der Steur vond ik werkelijk schatten. Ook dank ik **Malou Alkemade**, die de legger bij de kaart van J. Dou voor Warmelda digitaliseerde en doorzoekbaar maakte, wat tijdens het werk aan deze atlas ontzettend nuttig is gebleken.

Veel dank ben ik ook verschuldigd aan degenen die transcripties van allerlei bronnen met mij hebben willen delen: **Marcel Kusse** (Warmondse morgenboeken uit 1544-1744), **Piet van der Plas** (kohier van de 100^e penning en meer), **Ed van der Vlist** (allerlei middeleeuwse charters), **Teun van der Vorm** (oud notarieel archief) en ook reeds genoemde **Hans Endhoven** (Warmonders in Leidse bronnen) en **Emiel van der Hoeven** (transcriptiewerk van A. de Hamer). Ook dank ik **Ronald van der Spiegel** en **Frans Angevaare**, die hun ongepubliceerde werken over het Warmondse geslacht Foyken met mij hebben willen delen. Evenzeer dank ik **Mauring Roest**, die al zijn werk over de Rijnlandse familie Van Grieken belangeloos deelde. Ik dank ten slotte ook bouwhistoricus **Michel van Dam** voor zijn hulp bij het bestuderen van het oudste muurwerk van het Huys te Warmont.

Onderzoek doen is leuk. Elk oud stoffig register is een open venster naar het verleden, en wie eenmaal begint door zulke vensters te kijken, raakt verstrikt in een spannend avontuur, een historische speurtocht die geen einde kent. Het verslag van zo'n uitgebreid onderzoek gereed maken voor publicatie is óók een avontuur, dat echter minder aan mij besteed is. Bronvermeldingen moeten zoveel mogelijk op juistheid worden gecontroleerd, en ook moet er op overgebleven tik- en spelfouten gejaagd worden. Graag dank ik degenen die mij hierbij hebben gesteund: **Ans Vielvoye, Marian van Tol, Joost Peterse, Jeroen Groenendijk** en **Annemiek Versluys**. De bijdrage van deze begaafde groep ging uiteindelijk verder dan bedoelde eindredactie: ook zij wisten de vragen te stellen en de opmerkingen te maken die nodig waren om het onderzoek verder te brengen.

Ten slotte wil ik hier een groet uitbrengen. Natuurlijk aan het **bestuur van Warmelda**. Het historisch genootschap blijft aan de weg timmeren en heeft afgelopen jaren weer veel belangrijke stappen gezet, waaronder het oprichten van een volwaardig Warmonds historisch museum in de deftige Roekenhof. Aan **Han Maksymiak**, die zich namens de AWN (de Vereniging van Vrijwilligers in de Archeologie) sinds jaar en dag inzet voor de Warmondse archeologie. Aan **Eppo van Bolhuis** en **Clara Leenstra** die – elk jaar weer – een boeiend en leerzaam boekje samenstellen voor de Warmondse Open Monumentendagen. Zie daar een paar zeer belangrijke ambassadeurs van de Warmondse geschiedenis!

Verder

Deze publicatie presenteert de huidige stand van het onderzoek. Om toekomstige aanvullingen, nuanceringen of correcties te kunnen verwerken, is bewust gekozen voor een *printing-on-demand* uitgave. Deze productiemethode maakt het mogelijk om dit werk te blijven verbeteren en relatief goedkoop te blijven herdrukken.

Ik wil u, beste lezer, uitnodigen om aan toekomstige drukken van dit werk bij te dragen. Zonder twijfel zult u, bij het lezen van dit werk, zaken observeren die mij ontgaan zijn of anders op gedachten komen die de moeite waard zijn om te delen. Aarzel niet om via het Historisch Genootschap Warmelda contact te zoeken.

Maar vooral hoop ik dat deze studie voor andere lokale onderzoekers een stimulans zal zijn, om voor hun eigen woonplaats vergelijkbaar onderzoek te doen. Deze studie laat zien dat, na het verzamelen van voldoende bronnen, het zeer goed mogelijk is om een middeleeuwse nederzetting te reconstrueren. Ik kijk erg uit naar de reconstructies die nog zullen komen.

Overzichtskaart van de heerlijkheid Warmond

De kaart van Warmond door landmeter Johannes Dou (1642-1690) met zijn indeling in bonnen¹⁰ (A t/m W). Deze kaart, die in deze studie als leidraad wordt gevolgd, bestaat in twee versies:

- Een volledige kaart van de heerlijkheid, getekend in 1667, die in het Huys te Warmont wordt bewaard. Een digitale kopie van deze kaart is bij Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO) beschikbaar onder signatuur PV_DIG20180016.
- Een verzameling deel-kaarten, getekend in 1669, die de hierboven genoemde gebiedjes (A t/m W) in clusters laten zien. Deze deelkaarten worden bewaard bij Erfgoed Leiden en Omstreken, in het archief van de Gemeente Warmond (archiefnr. 600, inv.nr. 1072).

Het gebruik van de kaart binnen deze studie is eenvoudig: bekijk welke letter (A t/m W) aan een gebied is toegekend, en raadpleeg dan de **sectie** met dezelfde letter. Zie ook de gebruiksaanwijzing op de volgende pagina.

De kaart kan worden gedownload op warmelda.nl en ook op erfgoedleiden.nl

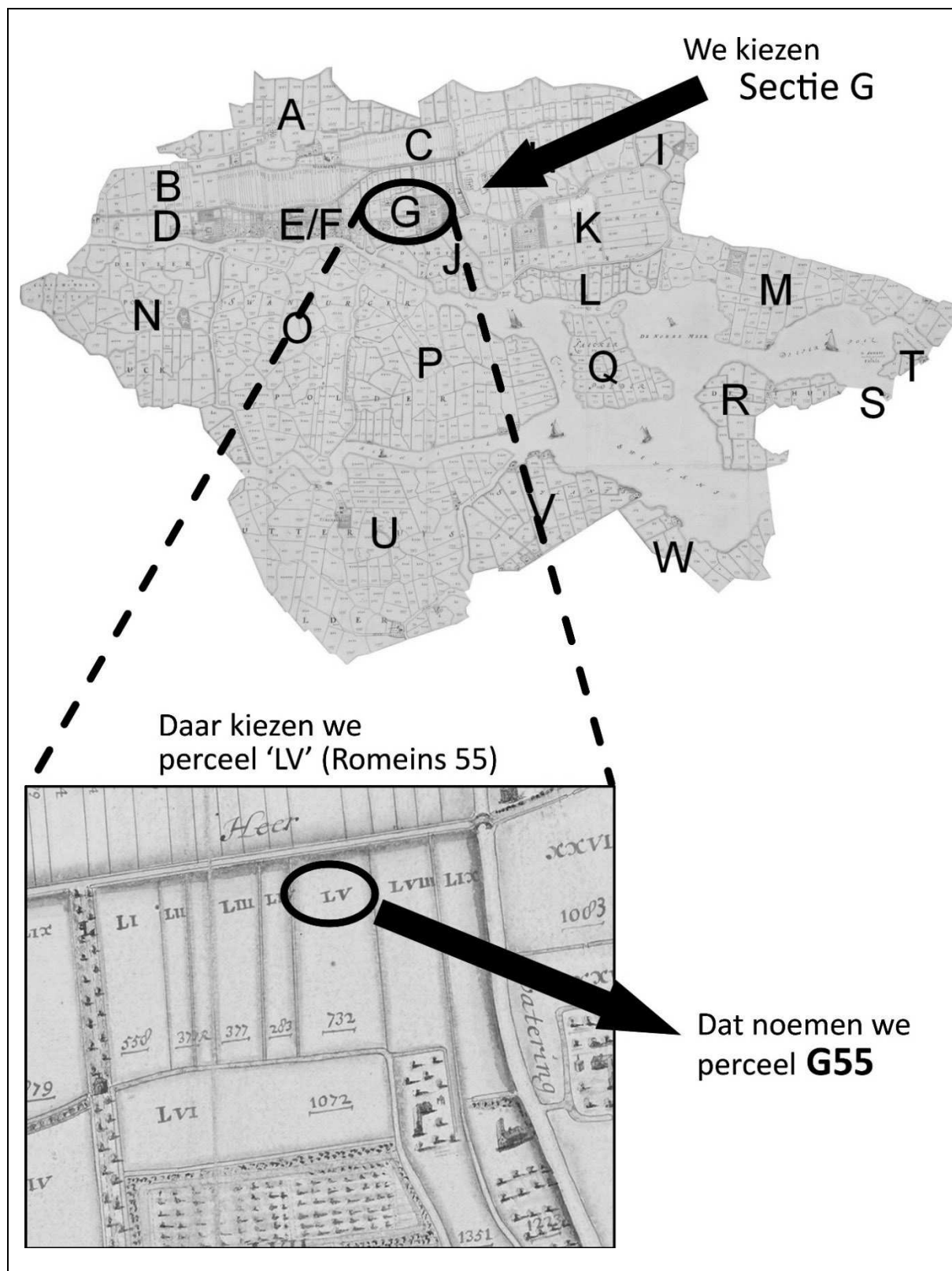
Over de kaart is van de hand van Warmelda oud-voorzitter A.G. van der Steur een uitgebreide publicatie verschenen:

Steur, A.G. van der (1985). *'Chaerte vande Vrye Heerlickheydt Warmond'*, een pre-kadastrale kaart uit 1667 vervaardigd door Johan Dou(w), uitgegeven en voorzien van een inleiding door A.G. van der Steur, Alphen a/d Rijn, Canaletto.

¹⁰ Zie ELO, archiefnr. 600, inv.nr. 1073.

Gebruiksaanwijzing: de perceelnummers op de kaart van Warmond

In dit werk wordt steeds verwezen naar perceelnummers op de kaart van J. Dou. Een perceelnummer bestaat uit een letter (dat staat voor een gebied op de kaart) en een nummer (dat staat voor een perceel in dat gebied). Hieronder tonen we, als willekeurig voorbeeld, perceel **G55**:

Een woord over de Warmonders

We gaan in dit werk allerlei middeleeuwse Warmonders – althans hun grond en woning – op de kaart van Warmond proberen te plaatsen. Voordat we dit gaan doen, is een kleine inleiding op de Warmondse bevolking hier op zijn plaats.

De vroegste Warmonders

Warmond wordt voor het eerst vermeld in de jaren 885-896, omdat de Utrechtse kerk hier drie boerenbedrijven als zijn bezit claimde.¹¹ Het bestaan van Warmondse boerenbedrijven in deze jaren houdt automatisch in dat er toen al Warmonders waren. Vreemd genoeg weten we over deze vroege Warmonders helemaal niets. Dat is best raar: sinds het ontstaan van het dorp moeten hier talloze mensen hebben gewoond en gewerkt. Ongetwijfeld waren sommige Warmonders uit het jaar 1000 markante figuren, onvergetelijke mensen misschien... En toch, tot omstreeks 1200 zeggen de oude bronnen daar niets over. We hebben niet eens een naam. Niets!

Eerste namen: de adel

Pas vanaf de 13de eeuw – de verschriftelijking komt in Holland dan pas echt op gang – komen we namen te weten. In 1201 stond **heer Frank van Warmond** aan het hoofd van de ambachtsheerlijkheid Warmond. We weten dat hij in de grafelijke omgeving verkeerde, en dat zijn woning in Warmond ten noorden van de kerk bij de Oude Toren stond. Frank had geen zoon om hem op te volgen, maar zijn dochter **Sofia** trouwde met de heer van Woubrugge, **heer Jacob XI van den Woude**, die daardoor Frank als **heer van Warmond** kon opvolgen. Jacobs opvolgers heetten ook bijna allemaal Jacob en bestuurden het dorp tot de vroege 16de eeuw vanuit het nog altijd bestaande kasteel Huys te Warmont.

Naast de heren van Warmond kende het dorp nog een paar adellijke families, die in de 13de eeuw hier eveneens een kasteel bewoonden. De **heren van Alkemade** bewoonden het gelijknamige kasteel aan de Wasbeeklaan. Door huwelijk met een dochter van de heer van Warmond ontstond in de 14de eeuw ook een geslacht **Van den Woude van Alkemade**,¹² dat in Warmond tot in de 16de eeuw een rol speelde. Voor de heren van Alkemade gold dat niet: al rond 1400 waren zij in mannelijke lijn uitgestorven en kwam ook hun kasteel te verdwijnen.

De **heren van Teylingen** bouwden Dirks Steenhuis (aan de Oude Dam) en kasteel Oud Teylingen, later Lockhorst geheten (aan de Norremeerstraat). In tegenstelling tot de heren van Warmond bleven zij hier niet wonen. De hoofdtak stierf uit, gevolgd door de tak van de bewoners van Dirks Steenhuis, en de tak van Oud Teylingen vertrok naar Oversliedrecht, waarvan zij in de 14de eeuw de ambachtsheren waren geworden. Deze heren werden in hun Warmondse bezittingen opgevolgd door de aanverwante geslachten **Van Wateringe** en **Foyken**. Laatstgenoemd geslacht bleef in Warmond eeuwenlang een invloedrijke familie, op den duur weliswaar niet meer als kasteelbewoners, maar wel als rijke boeren, actieve ondernemers (bijvoorbeeld in de scheepsbouw) en lokale bestuurders. Telgen uit dit geslacht zijn niet alleen herkenbaar door hun bezittingen, maar ook dankzij de door hen gevoerde *Leitname*: tot in de 16de eeuw droegen veel van hen immers nog altijd de voornaam **Foyken**.

Buiten deze aanzienlijke families komen we als grondeigenaar in en om het dorp ook de hoogste adel tegen: de **graaf van Holland**, de **burggraaf van Leiden**, en ook de **heren en vrouwen van Voorne**. De graaf en de burggraaf woonden hier uiteraard niet, maar de heren en vrouwen van Voorne hadden wél een hechte relatie met het dorp. Al vanaf de 13de eeuw hadden zij namelijk zeer nauwe banden met de heren van Warmond, en 14de-eeuwse berichten leren ons dat de vrouwe van Voorne bij

¹¹ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 13-14.

¹² Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 257; Kort, "Van Alkemade 1200-1782 III", p. 343.

gelegenheid in Warmond verbleef, waarschijnlijk in een deftig huis in het noordelijkste deel van de latere dorpskern.¹³

De lagere adel

Naast de kasteelheren kende Warmond in de 14de eeuw ook een lagere adel: de geslachten **Duker**, **Van Gagelberg**, **Van Grieken**, **Vodde**, **Van Warmond**, en ook het reeds genoemde geslacht **Van den Woude van Alkemade**. De meeste van deze geslachten waren verwant met de ambachtsheren en werden ongetwijfeld dáárom ook vaak aangesteld als lokale bestuurders (schout) e.d.¹⁴

Zoals gezegd waren deze lieden geen kasteelheren: als de bronnen hun woningen vermelden, is steeds sprake van een ‘hofstad’, dus een stuk grond met een huis erop. Van sommigen is bekend waar zij in het dorp precies woonden. **Simon** en **Jacob van Gagelberg** – bijvoorbeeld – woonden eind 14de eeuw direct ten noorden van de huidige Korenmolenbrug.¹⁵ **Jan van Grieken** woonde in 1403 op de Kloosterwei, op de plek waar tien jaar later klooster Mariënhaven zou verrijzen.¹⁶ **Jan Dirksz. Duker**, een zoon van de edelman **Dirk ver Odensz.**, woonde begin 15de eeuw aan de Dorpsstraat 5.¹⁷ En hun bloedverwant **Willem Duker** bewoonde in dezelfde periode de hofstad langs de noordzijde van de Burgemeester Schölvincstraat / Scheepmakersdam.¹⁸ En nog meer lieden van wie we de woning in de volgende pagina’s gaan ontdekken.

Maar al deze families bleven niet eeuwig in het dorp wonen. In een onderzoek naar de Leidse bovenlaag in de late middeleeuwen stelde Van Kan vast, dat heel wat – veelal lage – edelen afkomstig uit het platteland naar de stad Leiden vertrokken. Over hun motief is Van Kan stellig: het was van financiële aard. In Leiden konden zij investeren in handel en nijverheid, en daarmee fortuin maken.¹⁹ Wat Van Kan observeerde zien we ook vanuit Warmonds perspectief. Vanaf de late 14de eeuw vertrok een groot deel van de Warmondse lage adel naar Leiden, al bleven de meesten hier wel grondeigenaren, wat hen ongetwijfeld inkomsten opleverde. Enkele markante voorbeelden uit het einde van de 14de eeuw waren **Gijsbrecht van Warmond**,²⁰ **Simon Dirksz. van Warmond**,²¹ **Jan Florisz. van den Woude van Alkemade**,²² in de 15de eeuw gevolgd door **Willem Duker Ijsbrandsz.**²³ **Dirk Dirksz. van Alkemade**,²⁴ **Jacob Philipsz.** en **Gijsbrecht Philipsz.**,²⁵ **Hugo Jansz. van Alkemade**,²⁶ **Jacob Everaard van Grieken**,²⁷ **Simon van den Woude**,²⁸ **Gerard van Assendelf**,²⁹ enz. Deze leegloop verklaart waarom allerlei erven waar in de 14de eeuw nog edelen woonden, in de 15de eeuw in handen van boeren worden genoemd. Deze woonden daar als pachters; hun huurbazen woonden in de stad. We zullen zo op de boeren terugkomen.

¹³ Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de Raadhuisdam en (Z) de Bloemistendam / Herengracht**.

¹⁴ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 96 e.v.

¹⁵ Zie **Sectie H, De hofstad van Simon van Gagelberg bij de korenmolen**.

¹⁶ Zie **Sectie A, Verdwenen boerderijen tussen Endepoel en Dirks Steenhuis**.

¹⁷ Zie **Sectie D, Dorpsstraat 5 – het huis van Jan Duker**.

¹⁸ Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de Kerkdam / De Boer zijn dam en (Z) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam**.

¹⁹ V. Kan, *Sleutels tot de macht*, p. 47-48.

²⁰ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 211.

²¹ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 232.

²² Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 114.

²³ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 245, 251.

²⁴ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 256.

²⁵ De Boer, *Graaf en Grafiek*, p. 357; Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen van Leiden* (deel I), p. 220, d.d. 1412-1413.

²⁶ Kort, “Van Alkemade 1200-1782 III”, p. 347.

²⁷ Thierry de Bye Dólleman & V.d. Steur, “Het Rijnlands-Haarlems geslacht Van Grieken”, p. 81.

²⁸ V.d. Vlist, *Chronologische lijst* [nr. 45].

²⁹ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 479, “*Der susteren van Warmond Copien van haren landen en renten*”, fol. 10.

De geestelijkheid

Niet alleen de adel, maar ook de geestelijkheid is in Warmond al vanaf de 13de eeuw te volgen. De oudst bekende is ene **heer Laurens** (of **Louwerijs**), die rond 1250 in ons dorp woonde. Of hij dorpspastoor was of anders kapelaan van de heer van Warmond, is niet bekend. De eerste Warmondse geestelijke van wie we de functie precies kennen is **heer Weremboldus**, die tot 1314 met zekerheid de dorpspastoor was. Met ‘dorpspastoors’ moeten we ons overigens géén geringe lieden voorstellen: de Warmondse geestelijkheid behoorde in de 14de eeuw tot de Leidse elite.³⁰ Vanaf de 15de eeuw vernemen we ook de namen van de priesters die verbonden waren aan de slotkapel van het Huys te Warmont. De oudst bekende, actief rond 1440, was ene **Jan Rudolfsz.**³¹

Naast de dienaars van de dorpskerk en van de slotkapel werd het hoofdbestanddeel van de Warmondse geestelijkheid in de 15de en 16de eeuw gevormd door de populatie van de twee Warmondse kloosters, het mannenklooster **Mariënhaven** en het vrouwenklooster **Sint Ursula**. Over de populatie van de laatste is het meest bekend: de zusters waren zowel van adellijke als burgerlijke afkomst, en kwamen vooral uit Leiden.³² Eén figuur uit het vrouwenklooster moeten we bij naam noemen: de in Rotterdam geboren **pater Pieter Willemsz. Kant**, die kort vóór kerstmis 1523 als administrateur van het klooster aantrad.³³ Aan hem danken we een omvangrijk en voor dit werk zeer bruikbare administratie, die voor de periode van een kwart eeuw veel inzicht geeft in het leven en werk van de kloosterlingen én hun (economische) interacties met de Warmondse bevolking.

We moeten nog twee markante kloosterlingen noemen die in Warmond voor het nodige rumoer zorgden, door de bijzondere invulling die zij aan het kuise kloosterbestaan gaven. De eerste was **Jutte Rutterdr. van Oudewater**, in de eerste helft van de 16de eeuw non bij **klooster Sint Ursula**. Jutte werd betrappt in het melkhuis van het klooster, waar zij “*mit versceyden personen van onsen knechten volbracht haer onsconen oncuysheijt*”. Ook werd ze wel eens dronken aangetroffen. En in een boze bui smeedt ze de kazen die het klooster produceerde in een sloot!³⁴ Maar onze tweede kloosterling maakte het nog bonter. **Pater Dirk**, kort vóór het beleg van Leiden nog subprior van **klooster Mariënhaven**, deelde het bed herhaaldelijk met een zekere **Cornelia Heimansdr.**, die daardoor zwanger raakte. Daarop gaf pater Dirk haar een mysterieus drankje “*ten eijnde dat zij gheen vrucht baeren en soude*”. De situatie zorgde voor veel spanning, want toen de Warmondse baljuw naar de ziek geworden Cornelia kwam informeren, ging pater Dirk met hem op de vuist!³⁵

De boeren

Naast de adel en de geestelijkheid blijft één stand over: de boeren. Deze vormden in verschillende opzichten de belangrijkste groep. Getalsmatig uiteraard, daar zij in de middeleeuwen en ook lang daarna de meerderheid van de bevolking vormden. Daarnaast moet men zich realiseren dat de boeren degenen waren die – met hun werk – de anderen van alles voorzagen: zij verrichtten de arbeid, terwijl hun meesters (adel én geestelijkheid) gewoonlijk op hen dreven.³⁶

De meeste lieden van wie we in dit werk de namen zullen lezen, waren dus boeren. Nederzettingen op het platteland waren in de middeleeuwen voor een belangrijk deel zelfvoorzienend, zodat men daar van alle markten thuis was. Dit komt tot uitdrukking in de namen waarmee boeren zich tooiden, zoals die van **Arend de kuiper**, **Willem de wever** en **Simon de visser**, die hier in de 14de eeuw worden

³⁰ Zie **Sectie C, De kerk en het kerkhof**.

³¹ Zie **Sectie G, Het Huys te Warmont**.

³² Fannee, *tlant te Waremund*, p. 131-132.

³³ Bijleveld, “Het klooster van St. Ursula of der elfduizend Maagden in Warmond”, p. 10 e.v.

³⁴ Fannee, “Het klooster St. Ursula te Warmond”, p. 46-47.

³⁵ V. Noort, “De perverse pater”, URL: <https://www.erfgoedleiden.nl/nieuws/vondst-van-de-week/836-vvdw-de-perverse-pater>

³⁶ Künzel, *Middeleeuwse mensen en hun verhalen*, p. 31, 34.

genoemd.³⁷ De namen van **Simon Claas schuitmakersz.** (vermeld in 1431),³⁸ **Willem schuitmaker** (1452),³⁹ **Dammas schuitmaker** (1479)⁴⁰ en **Pouwel de scheepmaker** (1517)⁴¹ laten verder zien dat er in het middeleeuwse dorp meerdere scheepsbouwers actief waren.

We treffen deze lieden natuurlijk steeds aan als bewoners van boerderijen, die zij meestal pachtten: soms van adellijke Warmonders, soms van alhier gegoede Leidse patriciërs, en soms van kloosters,⁴² die door schenkingen van adel en patriciaat ook eigenaar van boerderijen werden. De bronnen laten tussen de pachters allerlei verschillen zien. Sommigen waren *erfpachters*, zodat zij – hoewel huurders – op hun boerderij toch met redelijke zekerheid door hun zoon konden worden opgevolgd, waardoor éénzelfde familie soms meerdere generaties achter elkaar op dezelfde boerderij bleef wonen. Maar dat gold zeker niet voor

In middeleeuws Warmond stonden boerderijen op langwerpige erven, die haaks op de Leede én op de Herenweg lagen. Dwars door het midden van de erven liep het 'gangpad' (de voorganger van de Dorpsstraat) langs de voordeur van elke boerderij, zoals hier onderaan de foto. [Maquette: ELO]

alle boeren: velen waren gewoon pachters, die slechts één generatie in een huis woonden. Of zelfs korter: als een pachter, eenmaal getrouwd, bijvoorbeeld de kans kreeg om de rijkere boerderij van zijn schoonvader over te nemen, dan verhuisde hij.⁴³ Of er deed zich een andere omstandigheid voor die aanleiding gaf om te verhuizen. Hoe dan ook zien we sommige pachters in het dorp werkelijk heen en weer springen tussen de ene en de volgende woning.

Een ander aspect dat hier genoemd moet worden is dat van onderhuur. Voorbeelden hiervan zijn zeldzaam, maar toch duidelijk aanwijsbaar: ene **Gerard Voppensz.** pachtte in de 15de eeuw een hofstad van de heer van Warmond, die hij weer aan anderen onderverhuurde.⁴⁴ In de 16de eeuw deed ene **Gerard snijder** hetzelfde.⁴⁵ De administratie van de heer van Warmond vermeldt deze gevallen expliciet. Schijnbaar had de heer van Warmond hier geen moeite mee.

We kennen de middeleeuwers vooral dankzij hun huis- of landbezit. Om rechten op dit soort zaken veilig te stellen werden namelijk koopovereenkomsten e.d. zorgvuldig op schrift gesteld. Soms werden ook andersoortige afspraken schriftelijk vastgelegd, waarmee we de middeleeuwse Warmonders op een andere manier leren kennen: verbodsbepalingen. Zoals historicus Rudi Künzel in zijn werk stelt, zijn verbodsbepalingen een goede manier om de cultuur van een gemeenschap te leren kennen.⁴⁶ Immers: wat mensen niet deden, hoefde niet verboden te worden. Zo'n verbodsbepaling komen we tegen in 1534. De zoon van de Warmondse koster kreeg toen toestemming om náást **klooster Mariënhaven** een huis op te trekken, maar hij moest beloven "tot

³⁷ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 81.

³⁸ Hoek, "Repertorium op de lenen van de hofstad van Oud-Teylingen" [leen 1D].

³⁹ Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de Kerckdam / De Boer zijn dam en (Z) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam.**

⁴⁰ Zie **Sectie G, Noordgrens van de latere dorpskern – oude scheepmakerijen.**

⁴¹ Zie **Sectie D, Jan Steenlaan 19.**

⁴² Eerst de abdij Rijnsburg en Leeuwenhorst, en na 1410 de Warmondse klooster Mariënhaven en Sint Ursula.

⁴³ Hans Endhoven, een bekende onderzoeker op de studiezaal van Erfgoed Leiden en Omstreken, attendeerde mij op dit verschijnsel.

⁴⁴ Zie **Sectie D, Jan Steenlaan 5-7.**

⁴⁵ Zie **Sectie E & F, Rondom de Postdam.**

⁴⁶ Künzel, *Middeleeuwse mensen en hun verhalen*, p. 45.

gheenen tijden in dit huijs eenige taverne, herberge, noch tapperij noch caertspelen ofte cloten noch gheene andere onbehoorlicke speelen hanteren of plegen".⁴⁷ Blijkbaar waren dit in Warmond gebruikelijke zaken, zodat de monniken voorzorgmaatregelen namen.

Indirect leren we dus dat middeleeuwse Warmonders graag aan kloten deden: een spel waarbij men een verzwaarde kogel met de hand zo ver mogelijk probeerde te werpen. En het dorp kende blijkbaar al tavernes en herbergen. Zelfs het kloosterpersoneel ging erheen: niet voor niets keerden de zusters van **klooster Sint Ursula "drinckghelt"** uit aan hun knechten!⁴⁸

Waar de oudste Warmondse herbergen in het dorp zaten melden de bronnen – voor zover bekend – helaas niet. Eén van de oudste herbergen waarvan we de locatie met zekerheid kennen, stond rond 1590 tussen de huidige Burgemeester Schölvincstraat en de Kerkdam.⁴⁹

De boerderijen in de dorpskern begonnen in de loop van de 16de eeuw steeds vaker plaats te maken voor groepen huisjes, bewoond door kleine ambachtslieden. Wederom zijn het vooral de bijnamen die Warmonders voerden die de vele facetten van de dorpsgemeenschap laten zien. In het zuidelijke deel van de dorpskern woonden halverwege de 16de eeuw ene **Jan Hendriksz. korfmaker** (dus een mandenmaker), **Gijsbrecht Cornelisz. de smid** en ook **Anthonis de timmerman**. Laatstgenoemde zal gezien zijn andere toenaam – "*de wael*" – uit het zuiden zijn geëmigreerd.⁵⁰ In dezelfde periode wordt bij de Postdam ook ene **Cornelis Dirksz. timmerman** genoemd.⁵¹ Ten noorden van de Straat ter Leede woonde in 1544 **Pieter Gerardsz. bakker**,⁵² en naast hem – aan de noordzijde van de huidige Burgemeester Schölvincstraat – in 1592 ook ene **Cornelis Cornelisz. "Waert"**, een herbergier.⁵³ Er begon nu echt een compact dorp te ontstaan. Dat is het dorp dat de kaart van J. Dou laat zien.

Mobiliteit

We moeten niet denken dat de middeleeuwse Warmonders alleen hun eigen omgeving kenden en niets van de wereld zagen. Om allerlei redenen trokken sommigen juist de wijde wereld in. Zo vertrok de Warmonder **Claas Gerardsz.** in 1383 samen met een stel burenen op bedevaart naar Onze Lieve Vrouwe van 's-Hertogenbosch, alwaar hij de heilige Maria een offer bracht.⁵⁴ De Warmondse edelman **Floris van Alkemade**, die in ons dorp ook de functie van kapelaan vervulde, studeerde tot 1358 in Parijs.⁵⁵ De heer van Warmond **Jan van den Woude** trok voor de graaf van Holland vanaf 1396 herhaaldelijk ten strijde, zowel in Friesland als in het land van Arkel.⁵⁶ Een latere heer van Warmond – **Jacob XVII van den Woude** – stuurde zijn soldaten in 1470 helemaal naar Amiens (Frankrijk) om daar aan de zijde van zijn leenheer – de hertog van Bourgondië – tegen de Franse koning te vechten.⁵⁷ En reeds genoemde **pater Kant** van klooster **Sint Ursula** reisde naar Antwerpen om daar de Warmondse kloosterkazen te verkopen.⁵⁸ Bedevaarten, oorlog, handel en zelfs studie brachten de Warmonders aldus naar andere oorden.

⁴⁷ V.d. Tuijn, "Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium", nr. 459, fol. 226v., d.d. 03-08-1534.

⁴⁸ ELO, archiefnr. 503, inv.nr. 1130, fol. 20v. 24v.

⁴⁹ Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de Kerkdam / De Boer zijn dam en (Z) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam.**

⁵⁰ Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de Straat ter Leede en (Z) de Van Milsdam / Kerpsdam.**

⁵¹ Zie **Sectie E & F, Rondom de Postdam.**

⁵² Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam en (Z) de Straat ter Leede.**

⁵³ Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de Kerkdam / De Boer zijn dam en (Z) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam.**

⁵⁴ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 102.

⁵⁵ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 95.

⁵⁶ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 116 e.v..

⁵⁷ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 162.

⁵⁸ Fannee, "Het klooster St. Ursula te Warmond", p. 46.

Omvang van de Warmondse bevolking in de middeleeuwen

Dankzij het onderzoekwerk van A.G. van der Steur beschikken we over enkele cijfers die een idee geven van de omvang van de Warmondse bevolking in de middeleeuwen.⁵⁹ Onder meer maakte Van der Steur gebruik van een lijst gezinshoofden, die in 1369 werd opgesteld. Deze lijst noemt 28 mensen. Men heeft berekend dat het gemiddelde huishouden in die dagen ca. 6 mensen telde, zodat het dorp toen – omgerekend – zo'n 168 inwoners zou hebben geteld.⁶⁰ Van der Steur signaleerde echter dat de lijst niet compleet kon zijn, al is het maar omdat de geestelijken er niet op voorkwamen, overigens net als vrouwelijke gezinshoofden. Dat betekent dat het berekende aantal Warmonders in 1369 als een minimumaantal inwoners moet worden opgevat, en niet als een inschatting van de totale bevolkingsomvang.

Deze studie biedt de mogelijkheid om het werk van Van der Steur verder uit te werken. We brengen in dit werk namelijk de bewoonde erven in kaart. Daardoor hebben we, vanaf de 14de eeuw, een redelijk helder beeld van het totaal aantal Warmondse hofsteden, terwijl Van der Steur het met een incompleet lijstje namen moest stellen.

Voor het gemak beschouwen we de kastelen in onze berekening als 'gewone' hofsteden.⁶¹ We tellen in de late 14de eeuw zo'n 45 hofsteden langs de Leede en het Hemmeer.⁶² Daarnaast tellen we aan de kop van de Poel zo'n 4 hofsteden,⁶³ en nog twee kastelen rondom de dorpskerk.⁶⁴ De huizen van de pastoor en van de koster zouden we buiten beschouwing moeten laten, daar deze pas in de 15de eeuw worden genoemd. Dat brengt ons op een totaal van 51 hofsteden, of – als we de huizen van de geestelijken wel meenemen – 53 hofsteden.

Nog altijd uitgaand van een reductiefactor van 6, betekent het totaal aantal van 51 à 53 hofsteden, dat Warmond aan het einde van de 14de eeuw ca. 306 à 318 inwoners telde. Hoewel dit zonder twijfel veel dichter in de buurt komt van het werkelijke totaal aantal Warmonders in die dagen, moeten we dit aantal mogelijk nog altijd beschouwen als een minimumaantal. In de 15de eeuw worden in het Warmonderbroek (ten oosten van de strandwal) namelijk ook al enkele hofsteden genoemd. Sommige kunnen reeds in de 14de eeuw hebben bestaan, met een groter totaal aantal inwoners tot gevolg.

Een eeuw later – rond 1477 – telde Warmond volgens eigentijdse berichten 60 'haardsteden', een aantal dat volgens Van der Steur sterk naar beneden moet worden afgerond: 45 à 48 huizen. Het aantal huizen was ten opzichte van de late 14de eeuw dus iets gedaald, en het totaal aantal inwoners dus ook. Van der Steur berekent voor de late 15de eeuw een inwonersaantal van 270 à 288.⁶⁵ Mogelijk moeten we deze – overigens slechts tijdelijke – daling wijten aan emigratie naar de stad.

Ten slotte

De middeleeuwse Warmonders, van wie we de namen in de volgende pagina's zullen lezen, worden in de oude bronnen vrijwel alleen genoemd als juridische personen. We komen over hen persoonlijk zo goed als nooit wat te weten. Toch is er iets waar we altijd wél kennis mee maken: hun namen. Bijzondere voornamen of patroniemen, intrigerende bijnamen, afgewisseld met andere namen die dan weer nietszeggend lijken.

Ook in het hedendaagse leven worden we hiermee geconfronteerd: wanneer we te horen krijgen, dat we aan iemand voorgesteld zullen worden, vernemen we eerst een naam. Deze naam roept soms een gevoel op. De ene naam komt wat alledaags over, de ander dan weer spannend, als een soort

⁵⁹ Namelijk: V.d. Steur, *Het aantal inwoners van Warmond*.

⁶⁰ Zie **Bijlage V: Twee lijsten 14de-eeuwse Warmonders**.

⁶¹ We volgen hierin het voorbeeld van Van der Steur: V.d. Steur, *Het aantal inwoners van Warmond*, p. 4.

⁶² Zie totaaloverzicht in **Bijlage VIII: Hofsteden in pacht van de heren en vrouwen van Voorne**.

⁶³ Zie **Sectie A, Verdwenen boerderijen tussen Endepoel en Dirks Steenhuis**.

⁶⁴ Zie **Sectie A, Kasteel Dirks Steenhuis en Het oudste kasteel van de heren van Warmond**.

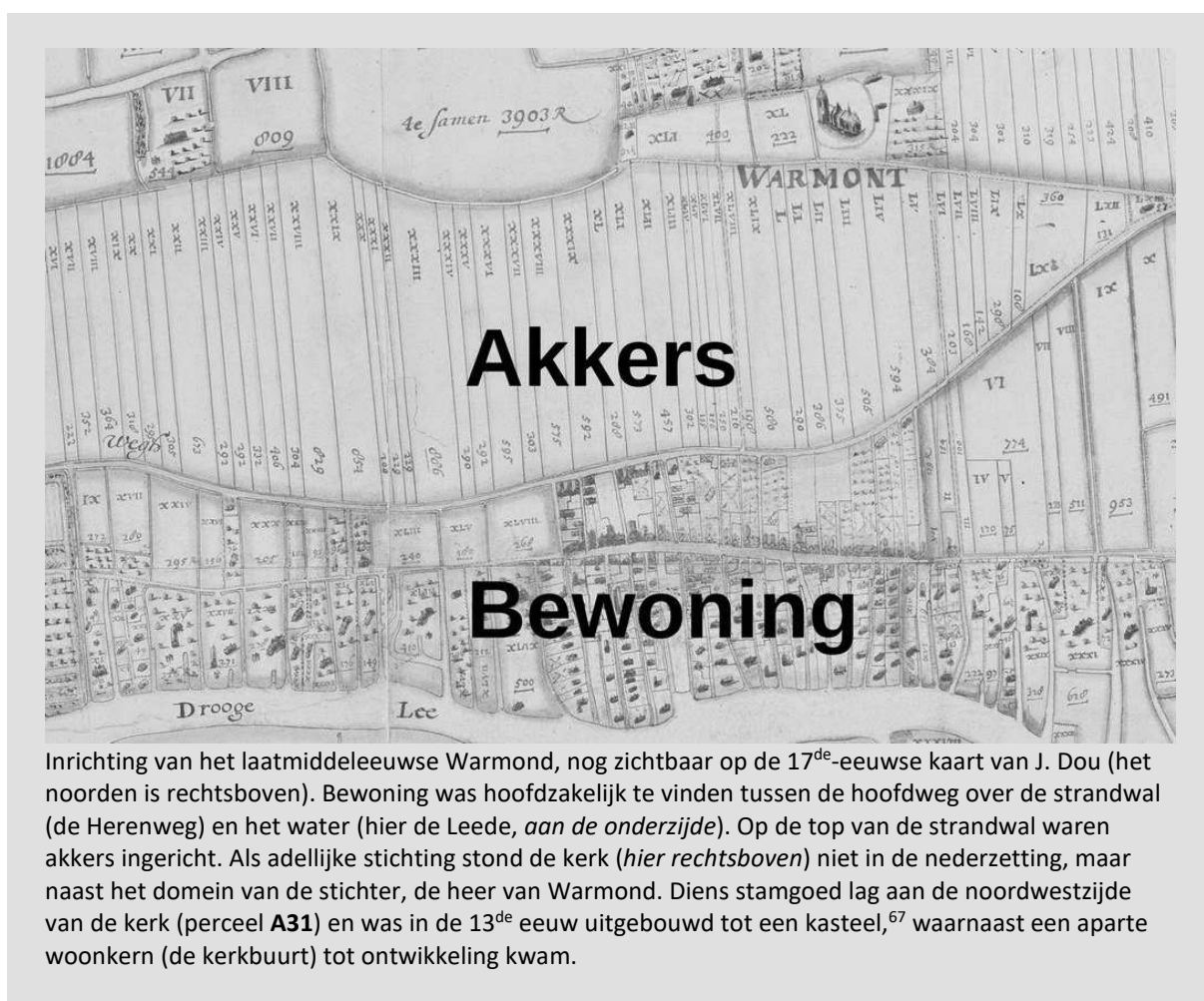
⁶⁵ V.d. Steur, *Het aantal inwoners van Warmond*, p. 3.

aankondiging van de fascinerende persoonlijkheid die wij op het punt staan te ontmoeten. Hoewel het ons uiteindelijk niet gegund is om de middeleeuwse Warmonders daadwerkelijk te ontmoeten, is de allereerste fase van de ontmoeting, het horen van de naam en alles wat dat mogelijk oproept, ons wel gegund. Laten we de schoonheid daarvan niet veronachtzamen.

Inleidende observaties over grondpercelen in de late middeleeuwen

Op de kaart van Warmond door J. Dou is te zien dat bewoning zich in de 17de eeuw concentreerde aan de oostzijde van de Herenweg/Oosteinde, dus langs het water (de Leede en het Hemmeer). De top van de strandwal – dus het gebied langs de westzijde van de Herenweg/Oosteinde – werd gebruikt als geestland, dus als akkergrond.

Grootschalig archeologisch onderzoek in onze streek wijst erop dat deze inrichting pas vanaf de 9de eeuw is ontstaan. Tot die tijd bestond de gemiddelde nederzetting op de strandwal uit een handvol boerderijen, die in een onregelmatig schaakbordpatroon bij elkaar lagen. Doordat landbouwgronden op den duur uitgeput of verstoven raakten, bleven de boerderijen nooit lang staan – hooguit enkele tientallen jaren – en werden steeds een eind verder opnieuw opgetrokken. Om deze reden omschrijft archeoloog Menno Dijkstra de vroegmiddeleeuwse nederzettingen als ‘zwerfende erven’.⁶⁶

Inrichting van het laatmiddeleeuwse Warmond, nog zichtbaar op de 17de-eeuwse kaart van J. Dou (het noorden is rechtsboven). Bewoning was hoofdzakelijk te vinden tussen de hoofdweg over de strandwal (de Herenweg) en het water (hier de Leede, aan de onderzijde). Op de top van de strandwal waren akkers ingericht. Als adellijke stichting stond de kerk (hier rechtsboven) niet in de nederzetting, maar naast het domein van de stichter, de heer van Warmond. Diens stamgoed lag aan de noordwestzijde van de kerk (perceel A31) en was in de 13de eeuw uitgebreid tot een kasteel,⁶⁷ waarnaast een aparte woonkern (de kerkbuurt) tot ontwikkeling kwam.

Maar vanaf de tijd dat Warmond voor het eerst in de geschriften opduikt (ca. 885-896 na Chr.), hielden dorpen op de strandwal geleidelijk op zich te verplaatsen. Terwijl de hooggelegen zandgronden als gezamenlijke akkers werden ingericht, verschoven de boerderijen naar de rand van de strandwal en vormden zo een langgerekte woonkern langs de hoofdweg. Aldus kwam de lintbebouwing tot stand, die we tegenwoordig nog langs de Leede en het Hemmeer aantreffen. Een

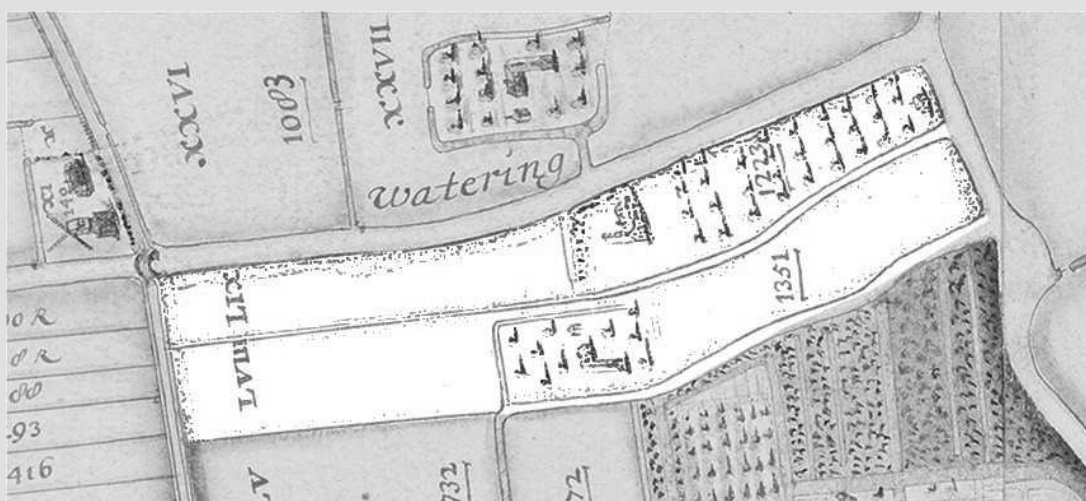
⁶⁶ Dijkstra, *Rondom de mondingen van Rijn & Maas*, p. 183 e.v., p. 372 e.v.

⁶⁷ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 93 e.v.

oude belasting – de tijns – werd al vóór de 14de eeuw hoofdzakelijk langs de Leede en het Hemmeer geheven, wat de ligging van de toenmalige woonerven prijsgeeft.⁶⁸

Hofsteden op de geest

In de late middeleeuwen werden woonerven in Warmond bijna altijd op dezelfde manier omschreven. Men sprak van een 'hofstad' (een stuk grond met een huis erop), gelegen tussen de ene buurman in het zuidwesten en de andere buurman in het noordoosten, 'streckende' tussen de Herenweg en de Leede (of het Hemmeer, voor noordelijker gelegen hofsteden).

Het klassieke woonerf in Warmond in de late middeleeuwen. Hier als voorbeeld twee boerderijen gelegen op percelen **G58** en **G59** op de kaart van J. Dou, aan de noordzijde van het huidige bos van het Huys te Warmond. De twee woonerven strekten zich uit van de Herenweg (*links*) tot in de Hofleede (*rechts*), en hadden daardoor ieder de vorm van een lange, nauwe strook land gelegen haaks op het water. De boerderij stond altijd midden op het erf, op de grens 'tussen droog en nat', dus met geestland vóór en broekland achter.

We zullen in het vervolg zien dat de hofsteden, die soms reeds in de 13de eeuw op die manier omschreven werden, op de 17de-eeuwse kaart van Warmond door J. Dou nog altijd herkenbaar zijn. Daarop ziet elke hofstad eruit als een lange, nauwe strook grond, die zich uitstreckte van de weg tot aan het water. En inderdaad ingeklemd tussen een buurman aan de zuidwestzijde en een andere buurman aan de noordoostzijde. Genoemde windrichtingen hadden natuurlijk alles te maken met de oriëntatie van het dorp in de ruimte, aangezien het dorp gelegen is op een zuidwest-noordoost-georiënteerde strandwal.

Wat het vervolg ook zal laten zien, is dat de oppervlakte van heel wat woonerven in de tijd van de oudste geschreven bronnen (13de-14de eeuw) al vast lag. De omtrek van de grond waarop een boerderij stond, kon werkelijk eeuwenlang ongewijzigd blijven. Zo is de huidige structuur van de dorpskern reeds in 14de en 15de-eeuwse bronnen herkenbaar.⁶⁹ Met dien verstande dat de heiningsloten (de sloten die als perceelgrenzen fungeerden) na geleidelijk dempen plaats hebben gemaakt voor straten (de huidige dammetjes), en dat de ruimte tussen twee straten – waarop oorspronkelijk steeds één boerderij stond – inmiddels is volgebouwd.

⁶⁸ Fannee, *tlant te Wareunde*, p. 25 e.v.; Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 16.

⁶⁹ Zie **Sectie E & F, De dorpskern**.

Geestlanden

Boeren probeerden over het algemeen land te pachten dat zo dicht mogelijk bij hun huis lag. Met name geestlanden lagen meestal direct (en soms ook schuin) tegenover de bijbehorende boerderij. Bewijsbare voorbeelden hiervan zijn talrijk.⁷⁰

Langs de westzijde van de Herenweg waren akkers in de middeleeuwen een vertrouwd gezicht. Deze zijn gefotografeerd in Buitenkaag. [foto auteur, augustus 2020]

Wat betreft de perceelgrenzen en daarmee samenhangende oppervlakten, onderscheiden de akkers zich volledig van de bijbehorende boerderijen. Talloze opsplitsingen of samenvoegingen, of ruilingen hebben ertoe geleid, dat de oppervlakten van de akkers door de tijd steeds bleven veranderen.

Op den duur kon over de eigendomsrechten complete verwarring ontstaan. Exemplarisch is het geval van **Engel Pietersz.**, die vanaf 1580 van de **Warmondse pastorie** “*twee deelen van een hondt geestlands*” pachtte, gelegen tussen de Kerksteeg en het Sint Anthonishuisje (waar heden het bos van huis Oostergeest ligt, tegenover de Warmundastraat). Engel betaalde de pacht aan de pastorie tot 1596, maar daarna niet meer, hoewel hij het land wel bleef gebruiken. Over deze kwestie verklaarden enkele Warmonders in 1613 dat zij inderdaad van twee delen wisten, en dat deze gelegen waren rondom andere akkertjes, die blijkbaar eigendom van anderen waren. Maar deze akkertjes waren door Engel “*int ploegen mettertijt geincorporeert ofte ingheelijgent*”.⁷¹ Daarop verklaarde Engel hiervan niets te weten. Volgens hem pachtte hij daar 11 hond land van de **vrouwe van Warmond**, waar bedoelde twee delen onderdeel van waren...

Een uitzondering op de regel: de Voornse geestlanden

In het bovenstaande merkten we op, dat boeren idealiter geestland pachtten dat gelegen was tegenover hun woning. Daar moeten we een kanttekening bij plaatsen. In de 14de eeuw lagen verschillende geestlanden van de **heren en vrouwen van Voorne** inderdaad direct tegenover hofsteden die ook tot hun bezittingen behoorden. Maar gek genoeg vormden de Voornse

⁷⁰ Zie **Secties B, C en H**, aldaar bij de behandeling van de **Akkers**.

⁷¹ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 346 (folio “Extract”).

geestlanden en de ertegenover gelegen Voornse hofsteden bijna nooit één geheel. Geestland en hofstad werden namelijk steeds apart verhuurd, d.w.z. aan verschillende pachters.⁷²

Wat kan deze situatie hebben veroorzaakt? Opvallend is, dat de meeste Voornse goederen te Warmond in gewone pacht werden gehouden, en dus niet in *erfpacht*. Mogelijk is het ontbreken van een vaste band tussen geestland en hofstad daardoor te verklaren. Doordat er geen erfelijk opvolgingsrecht was, en de pacht zoals gebruikelijk ook slechts voor een paar jaar werd aangegaan, viel er voor de pachters niets duurzaam op te bouwen, en zeker geen samenhangend boerderijcomplex bestaande uit aaneengesloten landerijen. Mogelijk werd er verpacht aan de meestbiedende, ten koste van een ideale verdeling van de grond.

Het voorgaande doet overigens geen volledig afbreuk aan de regel. Zo pachtte de 14de-eeuwse schout van Warmond **Jacob Gijsbrechtsz.** geestland van de **vrouwe van Voorne**, bij de zuidzijde van de huidige dorpskern.⁷³ Zoals uit het bovenstaande te voorspellen valt, pachtte Jacob niet de tegenover het geestland gelegen hofstad, hoewel die eveneens van de vrouwe van Voorne was.⁷⁴ In plaats daarvan bewoonde Jacob een hofstad die er bijna direct náást lag (waar heden de Gemeentehaven is gelegen).⁷⁵ Jacobs geestland lag daardoor toch schuin tegenover zijn hofstad.⁷⁶

Ondergang van de geestlanden

In de middeleeuwen waren de geestlanden hoger gelegen dan het huidige vlakke landschap doet vermoeden. De geestlanden vormden in Warmond een licht glooiend landschap, dat prachtig moet zijn geweest. Totdat men ging afzanden!

In het gebied van de huidige Oranje Nassaulaan deed men dit al halverwege de 16de eeuw: het zand werd daar afgevoerd met honderden schouwen tegelijk.⁷⁷ De geestlanden tussen de dorpskerk en het dorp ging men nadien ook geleidelijk afzanden, en halverwege de 18de eeuw wist men nog te vertellen dat deze landerijen "*zijn geweest Geestlanden, dewelke van tijd tot tijd zijn afgesandt, en na die tijd tot weijlanden zijn gemaakt*".⁷⁸

⁷² Vergelijk de namen van pachters van hofsteden en van geestlanden in: V.d. Spiegel, "Landpachters Voorne in Warmond", p. 363 e.v.

⁷³ Zie **Sectie B, Akkers tussen (N) de Doelsteeg en (Z) de Hoge Wei**.

⁷⁴ Zie **Sectie D, Overgang naar de dorpskern**.

⁷⁵ Zie **Sectie D, De Gemeentehaven**.

⁷⁶ Als aanvulling van ander geestland, op perceel B28, dat wel exact tegenover zijn hofstad was gelegen.

⁷⁷ Zie **Sectie B, De Hoge Wei**.

⁷⁸ Zie **Sectie B, Akkers in het Westeinde**, aldaar **Afzanding**.

In de praktijk was er in de onmiddellijke omgeving van de woning echter meestal niet genoeg eigen land voorhanden. Er moest dus extra broekland elders in Warmond worden gehuurd, soms op flinke afstand van de boerderij, en vaak ook nog in meerdere losse stukken.

Bewerkelijke landerijen

Boeren die een Warmondse boerderij met broekland pachtten, waren verplicht om goed voor de grond te zorgen. Uit bewaard gebleven pachtcontracten blijkt dat de boeren het broekland moesten 'toemaken', dus voor het boerenbedrijf geschikt maken en houden. Zo moest **Mouwerijn Jansz.**, die in 1569 land van het **Sint Pancraskapittel** pachtte in de zuidoostelijke hoek van de Zwanburgerpolder, toen zo'n "drie hondert sceepen zants ende vijftich scepen poortaerde" naar zijn land zien te brengen.⁸¹ Ook moest hij het land laten beweiden en mocht het niet maaien anders dan met toestemming van het kapittel.

Hofsteden in het broek

Naast voornoemde hofsteden op de geest waren er in de late middeleeuwen ook enkele hofsteden in het laaggelegen broek (later polders) ten oosten van de strandwal te vinden. Eén van de vroegste voorbeelden is de hofstad van **Jan Duker** (een voorouder van eerdergenoemde naamgenoot), rond 1285 gelegen bij de Zijl in wat later de Boterhuispolder zou gaan heten, en waarover de toenmalige bronnen melden dat Jan er dan "op woent".⁸² Een later voorbeeld is dat van **Claas Renger**, wiens woning aan de Zijl in 1413 wordt genoemd.⁸³ Even later – in 1460 - wordt over **Ijsbrand Simonsz.** gemeld dat hij in het noorden van de Zweilandpolder "plech te wonen".⁸⁴ Naast deze archivalische bronnen geeft ook de archeologie bewijzen voor vroege bewoning in het broek, zoals aan de zuidzijde van de Boterhuispolder, mogelijk al in de hoge middeleeuwen.⁸⁵

De meeste boerderijen in het broek worden echter pas laat – in de 16de eeuw – voor het eerst expliciet vermeld. Toch worden de complexen van landerijen waarop we deze boerderijen dan aantreffen, reeds veel eerder als vast samenhangend geheel genoemd. Het betreft dan steeds geïsoleerde locaties, soms ver van de strandwal: al vanaf 1372 aan de Zijp, en vanaf 1400 in de Kooipolder, op de rand van de Zweilandpolder en ook in de Tuinder- en Kogjespolder.⁸⁶ Of er op elk van deze locaties van meet af aan sprake was van bewoning, is niet met zekerheid te zeggen. Maar het feit dat we de vroegste pachters van deze hofsteden in het broek nooit vermeld vinden tussen de toenmalige bewoners op de strandwal, maakt wel aannemelijk dat de pachters op hun landerijen in het broek woonden, al vóór dat hun aldaar gelegen huizen expliciet in de bronnen worden genoemd.

⁸¹ V.d. Tuijn, *Archief van de Sint Pancraskerk*, p. 115-116 (fol. 268-269).

⁸² Zie **Sectie U, Het stamgoed van de Dukers.**

⁸³ Zie **Sectie U, De woning van Claas Renger.**

⁸⁴ Zie **Sectie V, Noordoostzijde.**

⁸⁵ Zie **Sectie U, Zuidzijde - Oude bewoning.**

⁸⁶ Zie **Sectie V, De boerderij op het Zijpland; Sectie M, de hofstad in "Vlienesse"; Sectie W, De boerderij van Jan Mouwerijnsz. en de waag; Sectie R, De Tuinder- en Kogjespolder.**

Overheidsgebouwen

Sommige gebouwen, die verbonden waren met een bepaalde waardigheid of functie, worden al vroeg vermeld op een vaste locatie. Zo worden de woningen van de pastoor en van de koster vanaf ca. 1400 eeuwenlang expliciet vermeld aan weerszijden van de dorpskerk. Ook de kastelen – zeer kostbare gebouwen – stonden letterlijk en figuurlijk vast.

Toch zijn dat in zekere zin uitzonderingen. Er was in het middeleeuwse dorp nog geen sprake van vaste ‘overheidsgebouwen’ op vaste locaties. De schout woonde bijvoorbeeld niet in een voor hem bestemde ambtswoning. In de praktijk was het schoutenhuis eenvoudig het huis van degene die op dat moment schout was. Werd iemand anders tot schout benoemd, dan werd zijn huis het nieuwe schoutenhuis. We zullen in het vervolg zien, dat de Warmondse schouten op allerlei plekken in en om het dorp hebben gewoond.⁸⁷

Hetzelfde geldt voor de waag. Ook dat was géén vast gebouw. De waag – het weeginstrument – werd door de heer van Warmond namelijk verhuurd en kwam dus te hangen in het huis van degene die het waagrecht pachtte. Hier geldt dus weer: wist iemand anders het waagrecht door huur te bemachtigen, dan verhuisde het weeginstrument naar zijn woning. Toch moeten we hier een kanttekening bij plaatsen. Een groot deel van de 16de eeuw was de Warmondse waag te vinden in een huis ver van de dorpskern, op de oostelijke grens van de heerlijkheid Warmond, alwaar de waag door alle onderdanen van de heren van Warmond kon worden gebruikt, dus ook die uit de heerlijkheid Alkemade. Hoewel er dus geen sprake was van een vast waag-gebouw, was het waagrecht anders wel gegund aan iemand die op een geschikte locatie woonde.⁸⁸

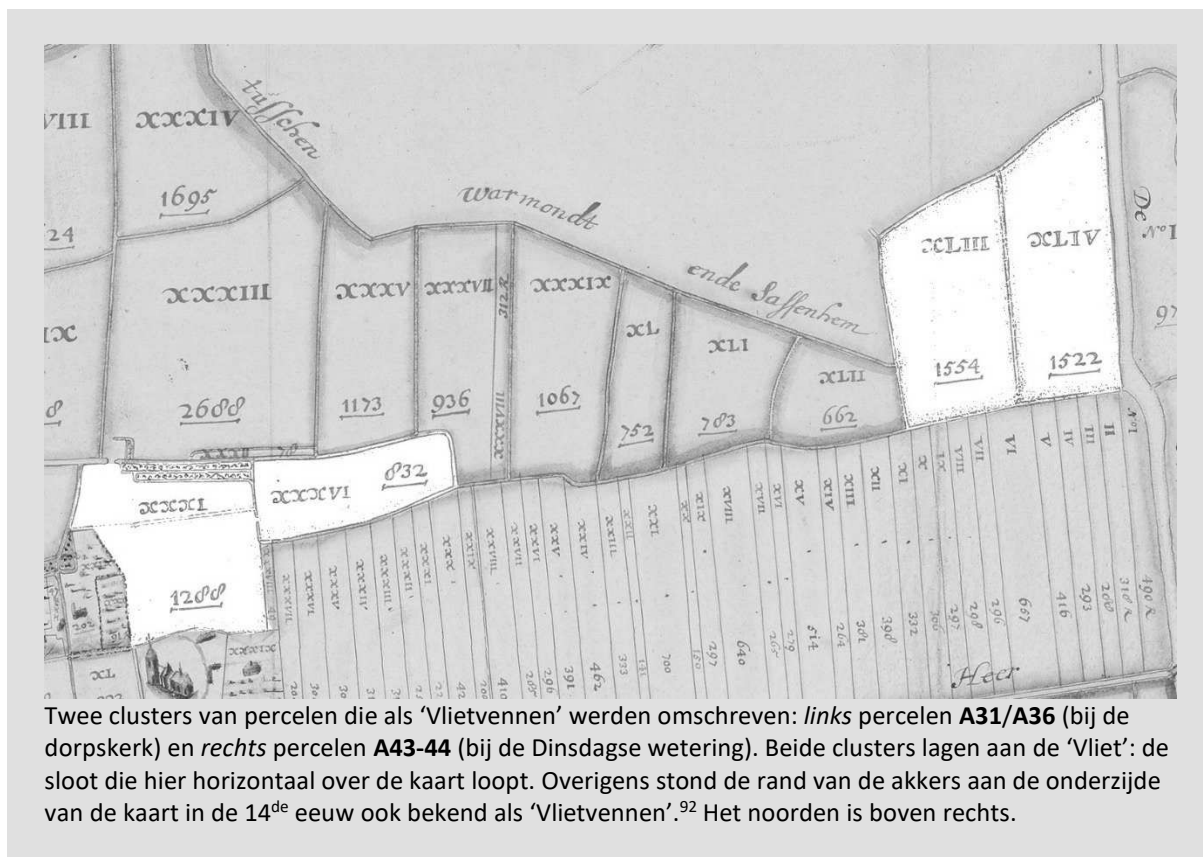
Pas na het beleg van Leiden (1573-1574) ontstaan er in het dorp geleidelijk vaste ‘overheidsgebouwen’ op vaste locaties. Het schoutenhuis op de Baan is waarschijnlijk de oudste.⁸⁹

⁸⁷ Zie o.a. **Sectie A, Kasteel Endepoel**, aldaar **Schoutenwoning**. Over rechtspraak in het schoutenhuis: **Sectie E & F, Tussen (N) de naamloze dammen ten zuiden van de Postdam en (Z) de Baan / Melmansdam**.

⁸⁸ Zie **Sectie W, De boerderij van Jan Mouwerijnsz. en de waag**.

⁸⁹ Fannee, “Het oude gerecht van Warmond: Over de doodstraf, de galg en het rechthuis”, p. 31-32.

noorden van de wetering vindt men de Vlietvenne (uiteraard ook gelegen aan de Vliet) al vermeld in 1304.⁹¹

Twee clusters van percelen die als 'Vlietvennen' werden omschreven: links percelen A31/A36 (bij de dorpskerk) en rechts percelen A43-44 (bij de Dinsdagse wetering). Beide clusters lagen aan de 'Vliet': de sloot die hier horizontaal over de kaart loopt. Overigens stond de rand van de akkers aan de onderzijde van de kaart in de 14de eeuw ook bekend als 'Vlietvennen'.⁹² Het noorden is boven rechts.

Jaar	Vlietvenne bij de dorpskerk (percelen A31/A36)	Vlietvenne bij de Dinsdagse wetering (percelen A43-44)
1359	De heer van Warmond (in leen opgedragen aan de burggraaf)	De heer van Warmond (in leen opgedragen aan de burggraaf)
1410	Geschonken aan de tertiarissenzusters t.b.v. de stichting van klooster Sint Ursula	De heer van Warmond (burggrafelijk leen)
1452	Klooster Sint Ursula	De heer van Warmond Pachter Gerard Voppensz. voor de helft (2½ morgen) terwijl de heer van Warmond de andere helft zelf gebruikte. ⁹³
1467	Klooster Sint Ursula	Door de burggraaf van Leiden aan de heer van Warmond ten eigen gegeven ⁹⁴
1477	Klooster Sint Ursula	Door de heer van Warmond geschonken aan de kerk van Warmond ⁹⁵
1667	De heer van Warmond (Wassenaars leen) ⁹⁶	De kerk van Warmond ⁹⁷

⁹¹ Fannee, *Warmonds toponymisch woordenboek* [lemma 'Vlietvenne'].

⁹² Zie **Sectie C, Late ontwikkeling van weiland naar geest?**

⁹³ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 65 ("Dit sijn alsulke heerlike goede...").

⁹⁴ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 658, charter 36, d.d. 20 mei 1467.

⁹⁵ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 19, charter 211 (transcriptie A. de Hamer).

⁹⁶ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 73, fol. 20 [aldaar staat ook "Fol. 36"] (d.d. 1704 e.v.).

⁹⁷ V.d. Steur, *'Chaerte vande Vrye Heerlickheydt Warmondt'* [percelen A43-44].

Kasteel Endepoel

Kasteelheer Claas Magnusz.

Op perceel **A7** op de kaart van J. Dou (heden Endepoellaan 3-5)⁹⁸ stond eind 13de eeuw een adellijke woning, die we misschien een kasteel mogen noemen. Rond 1300 woonde daar **Claas Magnuszoon**, die het in leen hield van de graaf van Holland. Hij had twee dochters: de ene trouwde met **Hugo van der Brugge**, de andere met **Floris van Alkemade**.

Na een hoogoplopend conflict met de heer van Warmond moest Claas Magnuszoon het kasteel wegens schulden aan zijn schoonzoons overdragen, ieder de helft.⁹⁹

Schoutenwoning

In 1353 droeg de familie **Van der Brugge** zijn helft van Endepoel over aan de familie **Van Alkemade**, zodat deze familie het kasteel voortaan geheel in leen hield. **Hendrik Florisz. van Alkemade**, de nieuwe bewoner, was toen schout van Warmond. Daardoor mag kasteel Endepoel als de oudst bekende schoutenwoning worden beschouwd. Deze status heeft Endepoel niet lang behouden: latere middeleeuwse schouten woonden elders, onder meer aan de huidige Jan Steenlaan,¹⁰⁰ aan de huidige Middendorplaan,¹⁰¹ op de locatie van de huidige woonwijk De Kloosterwei,¹⁰² of ten zuiden van het Huys te Warmont.¹⁰³

⁹⁸ In Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 82 staat abusievelijk 'Endepoellaan 25', een spijtige tikfout.

⁹⁹ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 106 e.v.; Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 82-83.

¹⁰⁰ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 66; Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 97, p. 180 [bijlage II].

¹⁰¹ Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de naamloze dammen ten zuiden van de Kaarsenmakersdam / Schippersdam en (Z) de Middendorplaan**.

¹⁰² V.d. Tuijn, "Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium", nr. 215, fol. 88v.

¹⁰³ Zie **Sectie G, Ten zuiden van de Hoflaan**.

Toebehoren

Bij Endepoel hoorden bijzondere rechten:¹⁰⁴ onder meer de zwaandrift (geattesteerd ca. 1300), het recht van duivenhouden (1373),¹⁰⁵ en visrechten in het water gelegen tussen het kasteel en de Poel (het huidige Poelmeer). Het duifhuis van het kasteel stond ten zuidwesten daarvan (in huidige termen iets ten noordwesten van de brandweerkazerne aan het Spoorpad), op perceel **A4** op de kaart van J. Dou. in een weiland dat toepasselijk de “*Duyfhuysvenne*” werd genoemd.¹⁰⁶

Het kasteel beschikte al vóór 1326 over verschillende akkers. Een paar lagen blijkens een akte uit 1495 “*tegen Oude Teylingen*”, dus rondom de huidige Van Wassenaarstraat (percelen **B14** en/of **B15**).

Een andere akker lag bij de “*Weyde*”, mogelijk op perceel **B11**¹⁰⁷ (heden noordzijde Oranje Nassaulaan), inderdaad een akkerstrook gelegen naast wat niet veel later bekend stond als de “*Hoge Weyde*”.¹⁰⁸ Andere akkers behorend bij het kasteel lagen op percelen **B22** (nu zuidzijde van de Endepoellaan) en, hoewel pas later verworven, op perceel **B26** (zuidzijde van de huidige Bijleveldlaan).¹⁰⁹

Overgang naar boerenstand

Het kasteel bleef in handen van het geslacht Van Alkemade tot het begin van de 16de eeuw. De familie blijkt tot het allerlaatst op het kasteel te hebben gewoond. Toen de laatste mannelijke bewoner uit dat geslacht, **Hendrik Gerardsz. van Alkemade** (†ca. 1522), met het kasteel werd beleend, werd in de akte gemeld dat zijn grootvader **Hendrik Florisz. van Alkemade**, die aan het begin van de 15de eeuw leefde, op het kasteel “*te wonen plag*”.¹¹⁰ Nadat **Hendrik Gerardsz. van Alkemade** rond 1522 op zijn beurt overleden was, werd over hem hetzelfde gemeld.¹¹¹ Zijn dochter Adriana trouwde met mr. **Gerard van der Laan**, met wie een nieuw geslacht van eigenaars aantrad.

De familie Van der Laan woonde niet op Endepoel. De verschillende leenmannen uit dat geslacht hadden, als ambachtsheren van Uitterbuurt en Schoterbosch,¹¹² er waarschijnlijk weinig behoefte aan om op Endepoel te verblijven. Daarnaast blijkt dat Endepoel al vóór de komst van de Van der Laans als boerderij verpacht was. Als huurder wordt hier reeds vóór 1525 de boer **Foyken Willemsz.** genoemd, die naast de huurgelden aan de eigenaren ook kapoenen en gerst moest leveren.¹¹³ Ondertussen werd het vroegere kasteelcomplex in 1553 omschreven als “*dat huys, berch ende schuyer*”,¹¹⁴ kortom: een boerderij.

¹⁰⁴ Kort, “Repertorium op de grafelijke lenen in Rijnland” [leen 398]; Muller, “Het Oude Register van Graaf Florens”, p. 282 (fol. 108r).

¹⁰⁵ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 107.

¹⁰⁶ Fannee, *Warmonds toponymisch woordenboek* [lemma ‘Duifhuisvenne’].

¹⁰⁷ In 1667 was perceel B11 in bezit van de latere eigenaar van Endepoel “*joncr Adolff van der Laens wed.*”, zie: V.d. Steur, ‘*Chaerte vande Vrye Heerlickheydt Warmond*’ [perceel B11].

¹⁰⁸ Zie **Sectie B, De Hoge Wei**.

¹⁰⁹ V.d. Steur, ‘*Chaerte vande Vrye Heerlickheydt Warmond*’ [perceel B22, 26]. Huidige locatie vastgesteld door schrijver dezes bij geo-refereren van de kaart van J. Dou (1667-1669) in Google Earth.

¹¹⁰ ELO, archiefnr. 518, inv.nr. 1844.

¹¹¹ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 96 [voetnoot B].

¹¹² Thierry de Bye Dólleman & Schutte, “Het Haarlemse geslacht Van der Laen”, p. 330.

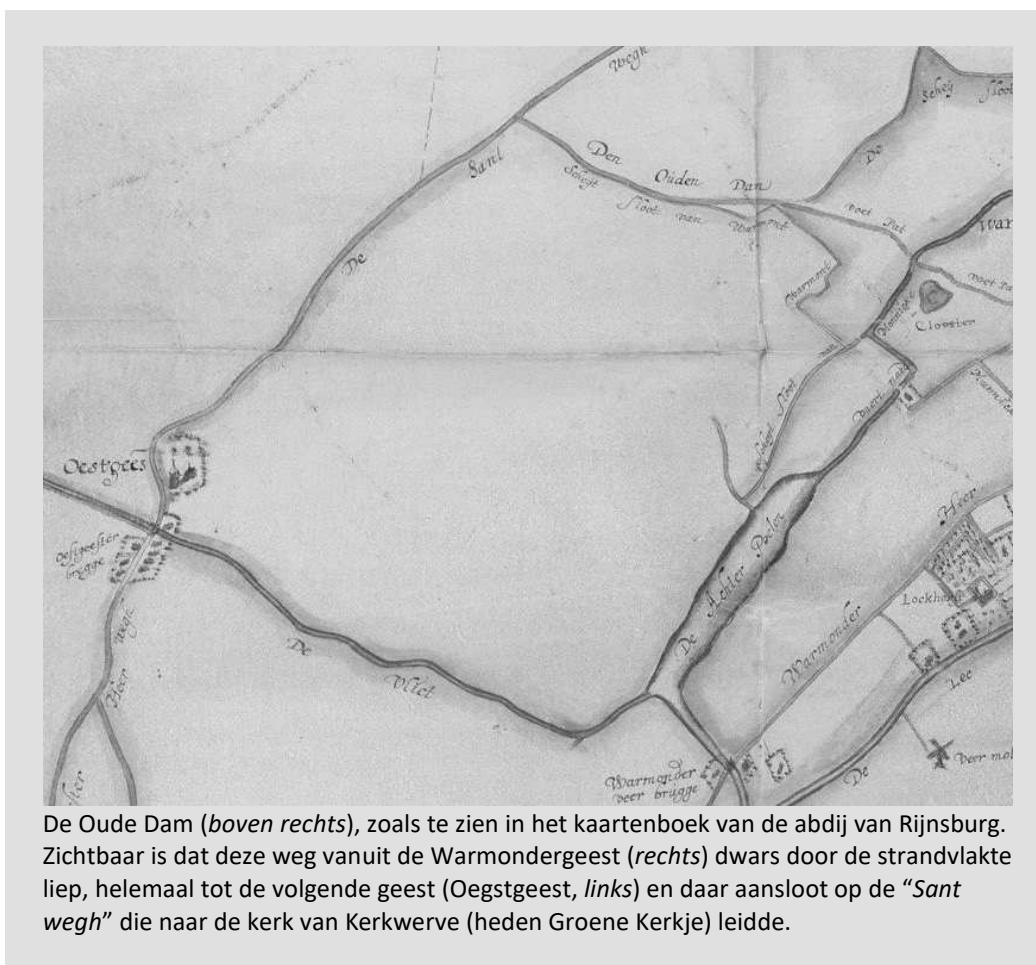
¹¹³ ELO, Archief Weeskamer Leiden, inv.nr. 2432a (transcriptie André van Noort).

¹¹⁴ V. Kessel, *10e penning Warmond 1553*, p. 25 (fol. 137) [met dank aan André van Noort].

De Oude Dam

Tot de vroegst vermelde wegen in Warmond behoren de Oude Dam (1328) en de Warmonderdam (1332). Opvallend genoeg twee wegen met exact dezelfde functie: de Warmondse strandwal verbinden met de meer westelijk gelegen strandwal waar Oegstgeest en Sassenheim op liggen. Uiteraard waren genoemde plaatsen ook via het water te bereiken, maar dan moest men via de Leede noordwaarts of zuidwaarts varen naar een andere waterloop, via welke men verder naar het westen kon gaan.

Als men zo direct mogelijk naar Oegstgeest of Sassenheim wilde reizen waren de Oude Dam en de Warmonderdam de enige rechtstreekse verbindingen. Deze wegen moeten dan ook behoorlijk oud zijn. In het geval van de Oude Dam vertelt de naam het ook zelf, want begin 14de eeuw heette deze weg al “den ouden dam”.¹²⁸

De Oude Dam (boven rechts), zoals te zien in het kaartenboek van de abdij van Rijnsburg. Zichtbaar is dat deze weg vanuit de Warmondergeest (rechts) dwars door de strandvlakte liep, helemaal tot de volgende geest (Oegstgeest, links) en daar aansloot op de “Sant wegh” die naar de kerk van Kerkwerve (heden Groene Kerkje) leidde.

Er is wel eens gedacht dat de Oude Dam en de Warmonderdam waterkeringen waren. Beide dammen werden namelijk doorkruist door de Oude Vliet, de sloot die Sassenheim van Warmond scheidde en daarom ook als ambachtsgrens fungeerde.¹²⁹ Cultuurfilosoof Harrie Salman zag in de Oude Vliet een oude getijdgeul, dus een geul gevormd door de afwisseling van aan- en afvoer van

¹²⁸ Muller, “Het Oude Register van Graaf Florens”, p. 293 (datering zie aldaar p. 122).

¹²⁹ Op de kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland (1610-1615) is te zien dat het “Sassemer Brouck” en de Warmondse Kooipolder gescheiden zijn door een rechte sloot, aldaar “Oude Vliet” geheten, die in het zuiden een bocht naar het westen maakt en overgaat in de “Scheij sloot”. In het kaartenboek van de abdij van Rijnsburg uit 1662, heet de Oude Vliet “De Scheijt Sloot van Warmont” (NA, archiefnr. 4.VTH, inv.nr. O).

Rijnwater, want de Rijn was een getijderivier (bij vloed drong het water diep in het achterland). Vanaf het moment dat de monding van de Rijn bij Katwijk verzandde en volledig dichtslibde (12de eeuw), moest de Rijn naar het noorden afwateren. Dat bracht Salman op het idee dat het Rijnwater, wanneer dat via de Oude Vliet werd opgestuwd, het land tussen Warmond en Sassenheim wateroverlast bezorgde. Om hier een einde aan te maken zouden dammen zijn opgeworpen. De Oude Dam zou de eerste van deze dammen zijn geweest, en deze ‘Oude Warmonderdam’ zou op enig moment door een tweede, nieuwe dam zijn aangevuld: de noordelijker gelegen en in de naamgeving nog altijd bestaande Warmonderdam.¹³⁰ Op etymologische grond is Salmans gedachte goed te verdedigen. In plaatsnamen als Amsterdam of Schiedam heeft de dam-uitgang inderdaad de betekenis van waterkering.¹³¹

Toch kan de Warmondse Oude Dam géén waterkering zijn geweest en het bewijs is heel eenvoudig te leveren. We weten namelijk dat kasteel Dirks Steenhuis, gelegen direct ten zuiden van de Oude Dam, ergens tussen 1200 en 1250 werd opgetrokken,¹³² dus kort na het definitief dichtslibben van de Rijnmonding. Als de Oude Dam bescherming had moeten bieden tegen het vanuit het zuiden opstuwende Rijnwater, dan liet de Oude Dam het kasteel geheel onbeschermd. Was de Oude Dam als waterkering bedoeld, dan had men deze dam verlegd naar het zuiden of men had het kasteel juist ten noorden van de dam opgetrokken. Maar dit alles is niet gebeurd. De Oude Dam was dus géén waterkering. De Warmonderdam, die de Oude Dam in zijn vermeende functie van waterkering zou hebben opgevolgd of gesecondeerd, verliest deze functie ook als vanzelf.

Waarom werden de Oude Dam en de Warmonderdam dan ‘dammen’ genoemd? Hoewel deze wegen geen waterkeringen waren, ontleenden ze hun naam anders wel aan het feit dat ze op dijkes leken. Het waren, zoals Freet Lugt het beschreef, namelijk verhoogde looppaden door moerasland tussen de strandwallen.¹³³ Via de Oude Dam konden de middeleeuwse Warmonders, lopend in westelijke richting over het dijke, met droge voeten de Oegstgeester “*Santwegh*” bereiken, wat heden de Haarlemmerstraatweg heet. Van daaruit konden ze naar het zuidelijker gelegen Groene Kerkje lopen, de kerk die daar al rond 720 was gesticht. Lugt denkt dan ook waarschijnlijk terecht dat de Oude Dam de weg was die vroegmiddeleeuwse Warmonders namen om ter kerke te gaan.¹³⁴

Dat was zo totdat het Warmondse godshuis werd gesticht, wat met zekerheid al vóór het jaar 1049 gebeurd is.¹³⁵ Vanaf dan moet de Oude Dam haar functie van kerkpad geleidelijk verloren hebben en mogelijk aan belang hebben ingeboet. Misschien zegt dat iets over het tijdstip waarop de Oude Dam zo ging heten. Want de Oude Dam was natuurlijk niet van meet af aan ‘oud’; aanvankelijk moeten de Warmonders hun kerkpad naar Oegstgeest eenvoudig ‘de dam’ hebben genoemd. Maar toen Warmond vóór 1049 een eigen godshuis kreeg, lieten diezelfde Warmonders de dam mogelijk steeds vaker links liggen. In 1328 wist men in ieder geval niet beter dan dat de dam al oud was.

De Oude Dam bleef desondanks als verbindingsweg fungeren. In 1458 sprak men aan Oegstgeesterzijde nog van de “*wech geheeten den Oudendam*”,¹³⁶ wat over het karakter en de functie van de Oude Dam in die dagen geen twijfel overlaat.

¹³⁰ Salman, “De Warmerdam te Sassenheim”, p. 206.

¹³¹ VMNW, artikel ‘amstelredam’ (INT); Philippa et al., *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, lemma ‘dam’.

¹³² Fannee, *tlant te Waremund*, p. 83-84.

¹³³ Lugt, *Het goed van Oestgeest*, p. 18-20.

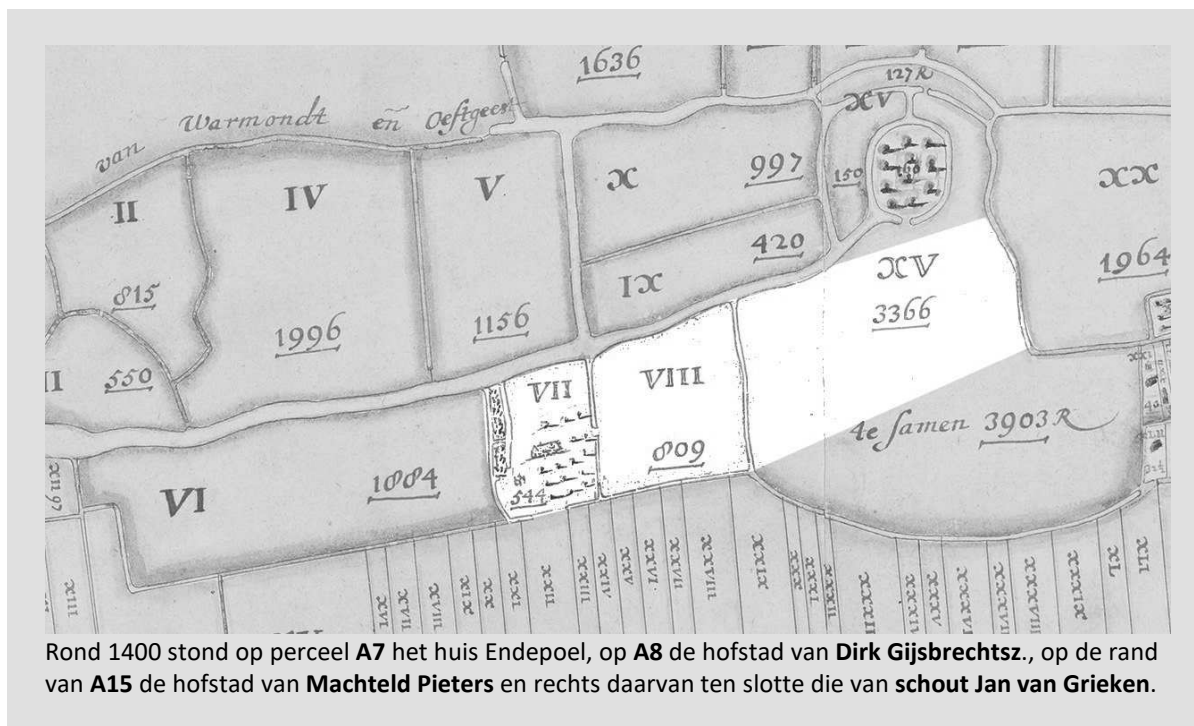
¹³⁴ Lugt, *Het goed van Oestgeest*, p. 14-15, 41, 52 e.v.

¹³⁵ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 13.

¹³⁶ V.d. Tuijn, “Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium”, nr. 222, fol. 91v, d.d. St. Gregorius Pauwels avond 1458.

Verdwenen boerderijen tussen Endepoel en Dirks Steenhuis

In het gebied tussen huis Endepoel en kasteel Dirks Steenhuis – ruwweg de huidige Ganzenwei – stonden rond 1400 meerdere huizen. Net als alle boerderijen in Warmond waren deze huizen gericht op het water: in dit geval de noordelijke uitloper van de Poel (Poelmeer) en de sloot die – in het verlengde daarvan – verder noordelijk in de richting van de dorpskerk liep. Deze sloot werd rond 1410 ‘vernieuwd’, dus verbreed en uitgediept ten behoeve van de scheepvaart naar de kloosters in aanbouw. Men noemde deze sloot daarom de “Nieuwe vaart”.¹³⁷

Het eerste huis dat daar genoemd wordt is dat van de schout van Warmond **Jan van Grieken**. Al in 1403, dus vóór de bouw van klooster Mariënhaven, wordt hij genoemd als pachter én bewoner van het land waar het klooster in 1413 kwam te staan:¹³⁸ perceel A15 op de kaart van J. Dou, waar heden de woonwijk De Kloosterwei is gelegen.

Gezien de algemeen voorkomende inrichting van de boerencomplexen in Warmond in deze periode, was bewoning op deze plek niet onlogisch. Net als alle andere boerderijerven bestond de hofstad van **Jan van Grieken** – door deze ligging – uit weiland geflankeerd door geestgrond aan de ene zijde, en door water aan de andere zijde, zoals gezegd de noordelijke uitloper van de Poel.

Het tweede huis dat daar genoemd wordt, stond ten zuiden van het vorige. Dat was de hofstad van **Machteld Pieters**, die de grond van **abdij Leeuwenhorst** pachtte.¹³⁹ Bij het omschrijven van Machtelds hofstad melden iets latere bronnen (1428), dat de hofstad was gelegen tussen **klooster Mariënhaven** in het (noord)oosten en **Dirk Gijsbrechtsz.** in het (zuid)westen.¹⁴⁰

¹³⁷ ELO, Kloosters, archiefnr. 503, inv.nr. 1399. Afschrift aanwezig in: V.d. Tuijn, “Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium”, nr. 215, fol. 88v.

¹³⁸ ELO, Kloosters, archiefnr. 503, inv.nr. 1399.

¹³⁹ V. Egmond, “Rijnlandse pachters van de abdij Leeuwenhorst - Warmond”, p. 25, 36.

¹⁴⁰ ELO, archiefnr. 503, inv.nr. 1386; V.d. Tuijn, “Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium”, nr. 76, fol. 30v., d.d. 09-01-1428.

De (zuid)westelijke buurman, **Dirk Gijsbrechtsz.**, is een oude bekende: hij was een zoon van **Gijsbrecht Floris Claasz. van Warmond** en behoorde als zodanig tot de lokale lage adel, die meerdere Warmondse schouten voortbracht.¹⁴¹ Het land dat Dirk naast **Machteld Pieters** bezat, wordt in 1433 duidelijk omschreven: het bestond uit een hofstad met een kamp van 8 hond land, gelegen tussen **Hendrik van Alkemade** in het westen en **abdij Leeuwenhorst** in het noorden.¹⁴² Op de kaart van J. Dou is dit perceel van 8 hond nog duidelijk herkenbaar: dat was perceel **A8** (809 roeden), inderdaad gelegen direct ten zuiden van het kloosterterrein. Hoe oud Dirks huis was is niet duidelijk. In ieder geval woonde zijn vader elders, in een hofstad aan de huidige Jan Steenlaan.¹⁴³

Dirk Gijsbrechtsz. kreeg de hofstad, die eerder een leen was, in 1433 ten vrij eigen en verkocht deze vervolgens aan **klooster Mariënhaven**. Zijn noordelijke buur **Machteld Pieters** wordt daarbij begrijpelijk niet meer genoemd, maar wel de feitelijke eigenaar van het land, **abdij Leeuwenhorst**, zoals we zagen (de abdij zou de hofstad enkele jaren later aan het klooster schenken).¹⁴⁴ De (zuid)westelijke buurman, **Hendrik van Alkemade**, is net als Dirk Gijsbrechtsz. een oude bekende: Hendrik was namelijk de eigenaar van kasteel Endepoel, dat aan het einde van de huidige Endepoellaan – ongeveer bij huisnummer 3-5 – was gelegen.

Het voorgaande werpt een geheel nieuw licht op de omgeving van huis Endepoel. Dit kasteeltje stond rond 1400 niet alleen aan het ‘einde van de Poel’. We weten nu dat direct ten noorden daarvan niet minder dan 3 boerderijen aan de uitloper van de Poel waren gelegen. Na de bouw van klooster Mariënhaven in 1413 zijn de 3 hofsteden ingelijfd en uiteindelijk verdwenen.

Jaar	Perceel A7 Endepoellaan 3-5	Perceel A8 Ganzenwei	Zuidzijde Kloosterwei	Perceel A15 Kloosterwei
1377	Hendrik Florisz. van Alkemade			Vrouwe van Voorne Pachter Jan Schaap ¹⁴⁵
1403	Floris Hendriksz. van Alkemade		Abdij Leeuwenhorst	Pachter Jan van Grieken
1419	Floris Hendriksz. van Alkemade		Pachtster Machteld Pieters	Klooster Mariënhaven
1424	Floris Hendriksz. van Alkemade	Dirk Gijsbrechtsz. (leen van Naaldwijk)	Meester Dirk Hugensz. ¹⁴⁶	Klooster Mariënhaven
1430	Hendrik Florisz. van Alkemade	Dirk Gijsbrechtsz.	Klooster Mariënhaven ¹⁴⁷	Klooster Mariënhaven
1433		Klooster Mariënhaven ¹⁴⁸	Klooster Mariënhaven	Klooster Mariënhaven

¹⁴¹ Zie Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 204 e.v.

¹⁴² V.d. Tuijn, “Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium”, nr. 100, fol. 40, d.d. 1433.

¹⁴³ Zie **Sectie D, Jan Steenlaan 5-7**.

¹⁴⁴ ELO, archiefnr. 503, inv.nr. 1412; V.d. Tuijn, “Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium”, nr. 361, fol. 159v. d.d. St. Sixtusdag 1484.

¹⁴⁵ V.d. Spiegel, “Landpachters Voorne in Warmond”, p. 369.

¹⁴⁶ V. Egmond, “Rijnlandse pachters van de abdij Leeuwenhorst - Warmond”, p. 25.

¹⁴⁷ V. Egmond, “Rijnlandse pachters van de abdij Leeuwenhorst - Warmond”, p. 36.

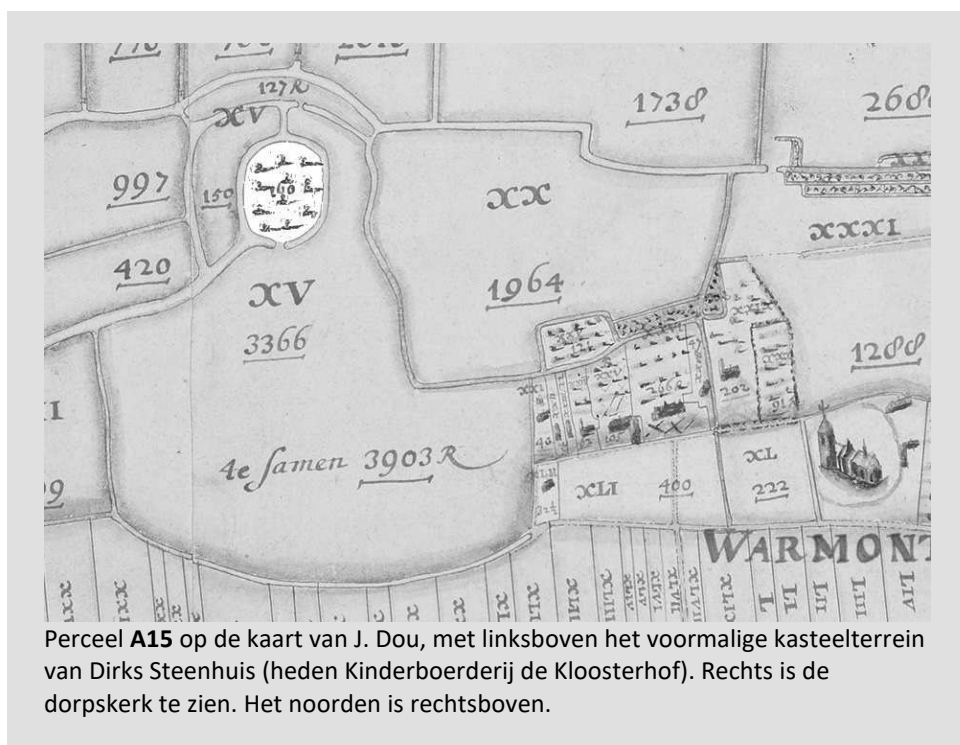
¹⁴⁸ ELO, archiefnr. 503, inv.nr. 1391; V.d. Tuijn, “Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium”, nr. 101, fol. 40v., d.d. St. Barbaradag 1433.

Kasteel Dirks Steenhuis, later klooster Mariënhaven

Kasteel Dirks Steenhuis (13de-14de eeuw)

Dit kasteel, dat de geschiedenis is ingegaan als “Dirks Steenhuis”, stond op perceel **A15** op de kaart van J. Dou. De naam verwijst naar kasteelheer **Dirk van Teylingen**, die het kasteel in 1276 inderdaad “onse steenhues” noemde.

De stichter was waarschijnlijk diens vader **Willem van Teylingen**. De ter plaatse aangetroffen bakstenen en aardewerk wijzen namelijk sterk naar de vroeg-13de eeuw, en ook de afmetingen van de woontoren – het belangrijkste gebouw op het complex – wijzen naar deze periode.¹⁴⁹

Perceel **A15** op de kaart van J. Dou, met linksboven het voormalige kasteelterrein van Dirks Steenhuis (heden Kinderboerderij de Kloosterhof). Rechts is de dorpskerk te zien. Het noorden is rechtsboven.

Na het overlijden van Dirk van Teylingen vererfde het kasteel op diens jongere zoon **Jan van Teylingen** (†ca. 1305). Dankzij zijn testament weten we dat bij het kasteel niet alleen 10 morgen land aan de oostzijde hoorden (het gebied van het latere kloostercomplex), maar ook zo’n 157 morgen in het Warmonderbroek, waarvan een deel in de latere Boterhuispolder.¹⁵⁰

Na het kinderloos overlijden van Jan van Teylingen gaf de graaf van Holland het kasteel in 1328 aan **heer Gerard van Voorne**, mogelijk om hem schadeloos te stellen voor het verlies van bepaalde inkomsten. Kort daarop, in 1330, schonk de graaf de heer van Voorne het enorme bedrag van 500 pond Hollands om het kasteel, dat kennelijk al bouwvallig was, te laten herstellen.¹⁵¹

De heren en vrouwen van Voorne verbleven zo nu en dan zeker in Warmond. In juni 1333 stuurde de graaf van Holland vanuit Geertruidenberg namelijk een bijzonder geschenk – een jonge beer – naar

¹⁴⁹ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 83-84.

¹⁵⁰ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 85.

¹⁵¹ Renaud, “Warmond of Voorhout”, p. 58.